

7637

ОП СЕРЖ

МІСТО В НЕБЕЗПЕЦІ

ВИДАВНИЦТВО "НОВИЙ СВІТ"

Львівська

З М І С Т:

	Сторона
Присвята	5
Передмова до українського видання	7

МІСТО В НЕБЕЗПЕЦІ

ЗАМІСЦЬ ВСТУПУ

По дорозі до Радянського Союзу .	15
----------------------------------	----

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРШИЙ НАПАД НА ЧЕРВОНУ СТОЛИЦЮ

Петроградові грозить постійна не- безпека	25
Білі і червоні	27
Толмачов.—Зрада і розстріли	32
Терор... Мистецтво...	37
Військова варта в білу ніч. Зиновєв на вічу	44
Змова в Петрограді і на Красній Горці	53
Максим Горький і Вільям Шатов	61

ЧАСТИНА ДРУГА

ДРУГИЙ НАПАД НА ЧЕРВОНУ СТОЛИЦЮ

Поразка	71
Настрій солдата	73
Версальці проломили двері	75
То була година...	77
Стаття Троцького	79
Петроград в ночі	81
Комуністи	82

Становище нейтрального населення	85
Нелад, скороспішність, сумніви, за- турбованість	88
Республіка в небезпеці	90
Рада	91
Моральна сила	95
Булиця	97
Лев Давидович Троцький	99
Залізний закон	101
В Петропавловській фортеці	102
Раптова зміна	104
Зусилля партії	108
Анархісти при роботі	109
За один жест	110

ПІСЛЯ СЛОВО

ЮДЕНІЧ

Що діялося по другім боці фронту	115
В колі огня і заліза	"
Фінляндія та Естонія	117
Англійський генерал Марч	120
Демократичний уряд	121
Національна армія	123
Перемога і завал	124
Причини	126
Кінець	128

VICTOR SERGE (Kibalchich)

THE TOWN IN DANGER

Stories and impressions

from

Civil War in Soviet Union

Translated from French into Ukrainian

By H. PIDDUBNY

SECRET

SECRET (K-1000)

THE TOWN IN DANGER

The town of ...
...
...

Translated from French into English
by ...

SECRET

C

~~743~~

SECRET

Бібліотека "Новий Світ" Ч. 32.

ВІКТОР СЕРЖ (КИБАЛЬЧИЧ)

МІСТО В НЕБЕЗПЕЦІ

НАРИСИ І ВРАЖІННЯ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ
В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

З французької мови переклав Г. Піддубний

Львів. Бібліотека
А.І. УССР

25688/32

Накладом Івана Гниди в Монреалі, Канада

1927.

Мисль № 637 с 2, УССР - 587.

9(c) 211 T3(21) 12

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И 58063

Львівська державна
наукова бібліотека

Бібліотека і друкарня "Новий Світ" в Монреалі, Канада.

The New World Library & Printing Co.

Box 1092

Montreal, Canada.

ПРИСВЯТА

З глибокою любовю і шанобою присвячую ці сторінки пам'яті моїх братів і товаришів:

О. В. Ліхтенштадта (Мозина)

Макса Флінберга

Джона Ріда

Раймона Лефевра

Лепети

Марселя Верже

Саши Тубена

що прибули з різних країн світа, з розмаїтими ідеями, і всі умерли за революцію: бо вони знали, що в добу долара і запродавства жити варто тільки для того, щоб саме життя присвятити єдино-великій справі—справі пролетаріату.

В. С.

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

 ГЕРОЇЧНА доба Жовтневої Революції з кожним роком щораз то більше притягає до себе увагу істориків, письменників, дослідників. З кожним роком з'являються нові твори, оповідання, вражіння, спогади, історичні нариси. Чимало розвідок також присвячено громадянській війні. Вага цих дослідів революції велика і це зрозуміло чому. Ця вага полягає не тільки в самім "теоретичнім" студіюванню історії революції, а також і в тім, що ці досліджування минулих подій пролетарської революції має і все матиме велике практичне значіння для справи революції в інших країнах і в майбутньому. Справді, тільки читаючи правдиві виклади про характер боротьби, про самі відносини, що панували в ті часи на Україні і в Росії, про неменучі обставини, що в тім чи іншій напрямі впливали на події, можна як слід зрозуміти революцію і зробити правдиві висновки з історії та признати їх реальним вислідом історичної доконечности.

Та чи не найбільшого значіння Революція Жовтня набирає для українського пролетаріату і

селянства по обох боках кордону—в Україні Радянській і Україні поневоленій імперіялізмом.— Для обох частин України можна зробити чимало повчальних висновків з революції та громадянської війни, особливо тої, що відбувалась на інших теренах радянської землі. Це легко збагнути.

Досить тільки українському робітникові, інтелігентові і селянинові порівняти ходу революційної боротьби на Україні і в Росії, щоб прийти до переконання, що революція на Україні ішла тою стежкою, що їй була накреслена історією, що російські робітники Ленінграду, хотіли вони того чи ні, а мусли боронити і таки боронили революцію на Україні і визволяли й визволили Україну від національної і соціальної неволі!

Оця єдність революції на всіх землях бувшої царської Росії стає особливо і яскраво очевидно, коли ми відступимо від історії самої української революції і українських відносин і споглянемо на перебіг баталій на інших фронтах. Як раз ця праця одного з французьких товаришів, учасників подій в Петрограді в 1919 році кидає нове світло і на революцію на Україні.

Автор кладе фарби і рукою митця подає живі малюнки і образи, котрі в усій непохитности викликають перед нами залізну правду; захищаючи пролетарську революцію від білої армії ленінградські робітники одночасно з тим боронили справу українських селян і робітників і справу національного визволення України! Як не дивним це видається, а це так. Що було б з Україною, коли б пролетарі зза Нарвської і Невської Брами не устелили сво-

їм трупом передмістя Ленінграду, рятуючи світанок Світового Жовтня? А коли б білі захопили Ленінград, чи не повиснула б революція на волосинці?

І хоча про хід революційної боротьби на Україні автор згадує лише побіжно, проте з кожного рядка і сторінки видно, яке велике значіння мали баталії над Невою (в Петрограді, сьогоднішньому Ленінграді) для боїв в степах Запоріжжя, під Красним Селом, в балках Донеччини і лісах Волині.

Виховавче значіння цієї книжечки також велике і для Західної України, тобто для тої частини, де майже третина українського населення стогне в неволі польської, румунської і чеської буржуазії, а так само в Америці і Канаді, де перебуває понад мільйон української пролетарської еміграції.

Але для тих українських читачів, що живуть поза межами радянської України вага "Міста в небезпеці" є дещо відмінного характеру, більше виховавчого революційного і повчального.

Ця книжечка кидає ясну жменю добрих фактів, прикладів, малюнків і жваво показує на шлях, яким неминуче революція мусить піти, коли хоче перемогти.

Чи перед нами цінна вкладка в історії революції; чи подає вона численний фактами матеріал; чи піддає вона повчальні висновки і взагалі, як велика її вартість для українських читачів?

Одразу мусимо признати, що книжечка дійсно цінна і вартісна і не тільки для українського але взагалі для всякого революціонера Француза чи Німця. Форма її викладу оригінальна. Це вражіння і оповідання з живої історії громадянської війни в Ле-

нінграді, про що в українській мові нічого не з'явилося. Автор оповідає те, що він сам бачив, і оповідає в живій художній формі. Коли художній роман вважають за найлекшу, часом навіть дуже легеньку форму літератури, то "Місто в небезпеці" сполучує в собі всю серйозність історії, теорії і всю легкість оповідання. Бо ж хоча й розповіджені в живій і белетристичній формі, самі факти, що часом скидаються на витвір фантазії, зовсім не були фантазією а простою правдою, життєвою правдою, взятою з героїчних днів за часу бурі і змагань робітника з капіталом. А вона, ця боротьба, велика і захоплює кожного. Вона більша, вища, цікавіша ніж фантастична фабула найгеніальнішого твору. Той факт, що перше видання її розійшлося у Франції за кілька місяців, свідчить одночасно і за глибокий інтерес читачів до цієї революційної теми і за вдалу форму її оброблення.

Крім того є ще оден важний момент, чому появу книжечки про боротьбу в Ленінграді треба вважати вчасною. Це те, що останнього часу про Ленінградські бої в українській мові, майже нічого не з'явилося, коли не рахувати "Десять Днів що світом потрясли" Джона Рида, але ця праця тичеться тільки перших днів революції. Пізніші часи зістались майже не висвітлені. Властиво в українській мові немає ніякої роботи, що змалювала б похід Юденича на Ленінград в 1919 році, і "Місто в небезпеці" поповнює цю прогалину.

Але крім того цікаво також для українських робітників довідатись про те, як пишуть і працюють наші французькі товариші, та як прийняли події

революції і як розуміють їх. Не треба забувати, що комуністична робота в латинських країнах має чимало особливостей, що відріжнюють її від роботи в інших країнах Європи, а саме: в цих країнах численні групи анархістів до цього часу посідають чималим впливом серед робітництва. Цим пояснюється те, що автор все звертається до анархістичних аргументів і на живих фактах показує їх недоречність і ілюзорність.

Та обставина, що автор прийшов до комунізму після довгих років активної боевої роботи в анархістичному русі, як це він і сам говорить в передмові, має також особливий інтерес для українських читачів. Річ у тім, що й на Україні комуністичний рух повстав в наслідок злиття кількох течій, що об'єдналися навколо здорового революційного стрижня української організації, комуністичної партії більшовиків Росії. До цієї організації, що в 1918 році перетворилася в Таганрозі в Комуністичну Партію Більшовиків України, пристали свого часу ліві соціалдемократи, соціалісти революціонери, боротьбісти — бувша група правобережців інтернаціоналістів, — борбісти, і зрештою аж на цих днях Українська Комуністична Партія (бувші українські незалежники) теж вступила в Комуністичну Партію Більшовиків України. Так саме певні групи анархістів, бундистів, соціалістів революціонерів, а в Західній Україні — бувші радикали соціалдемократи і почасти ті революційно-національні елементи, що перейшли імперіялістичні баталії і переконались, що визволення галицьких та буковинських мас можливе тільки шляхом революції і через

диктатуру пролетаріату. Оці всі елементи прилучились до комуністичного руху і прийняли вчення марксизму і ленінізму й стали під прапор Комуністичного Інтернаціоналу. Для всіх тих товаришів досвід і вражіння цього французького товариша, що сам був анархістом і людиною, що коли не суб'єктивно, то об'єктивно свого часу стояла оддалік комуністичного більшовицького руху, піде не одному на користь зміцнення комуністичного переконання.

І коли ця праця в українській мові хоч трохи допоможе справі зміцнення революції на українським фронті, що може займає чи не одне з найперших місць своєю вагою і що може при всій своїй природній революційності потребує найбільше як деінде гарної, комуністичної лектури, ми будемо вважати наші зусилля не марно з ужитими.

Г. Піддубний.

Відень, липень, 1925.

МІСТО В НЕБЕЗПЕЦІ

ЗАМІСЦЬ ВСТУПУ

ПО ДОРОЗІ ДО РОСІЇ

 І РЯДКИ про внутрішнє життя Петрограду за місяці червень і жовтень 1919 року, тобто в особливо героїчну і важну хвилину його революційної долі, написано “чужинцем”.

Автор походить з України, але народився в Бельгії і пізнав Росію зовсім недавно. Його перший зв'язок з Росією і докладне знайомство з революцією починається в 1919 році. До цього часу він коло десяти років воював в анархістичному русі,—бельгійському, французькому і еспанському. Від часу Жовтневої Революції вважає себе комуністом. Його спостереження, його міркування—це спостереження і міркування комуніста, що вийшов з латинського соціалістичного і анархістичного середовища. Тим він в своїй праці невинно думає за своїх колишніх товаришів, старається збити їхні заперечення, бажаючи допомогти їм збагнути пролетарську революцію, а також виходячи при тім з потреби постійної дискусії з самим собою.

До заснування партій III. Інтернаціоналу в латинських країнах, на правду кажучи, не було

революційних марксівських партій. Найбільше, що можна було знайти, це—зародки в непримирних течіях соціалістичних партій, а надто серед французьких єдистів. Єдизм в ті часи відзначався гарною революційною твердістю і почав навіть творити на півночі Франції масовий робітничий рух. Але як загальне правило, парламентарний опортунізм панував в соціалістичних партіях; як природна реакція на це—революційні елементи подалися геть з тих партій, шукаючи інших шляхів. Саме за часу, коли у Франції розцвітав вельми красномовний соціалізм Жореса,—але соціалізм поміркований, рожевий, наскрізь просякнутий ідеями буржуазної демократії,—майже всі революційні сили французького пролетаріату захоплювались новими концепціями простої дії та загального страйку і відходили до синдикалізму. А анархісти, чи в синдикальнім русі чи поза ним, проголошували себе революціонерами найвищої якості, намагалися боротися проти синдикального бюрократизму, і треба сказати ясно, не зважаючи на всі свої найкращі наміри, на прегарну самопожертву, і навіть героїзм здебільшого нічого іншого не досягали крім того, що збільшували секти, підсекти, кумедні або трагічні відхили, есперантизм, веїтаризм, натуризм, вільне кохання—це по всюду, а у Франції бандитизм, в Іспанії тероризм.

Таким чином для робітників революціонерів країн Західної Європи Жовтнева Революція була велетенським відкриттям. Вона дала їм більше ніж приклад, більше ніж безкраю надію: вона принесла втілення доктрини, боєві методи, виховання.

Вона дала їм і ватажків. Це все по всіх латинських країнах багато з нас вже відчували, почавши від 1917 року, але відчували каламутно. Ми шукали стежок до Російської Революції, від котрої нас відділювали тисячі кілометрів причепурені гарматами кордони, а може найбільше нещасні традиції реформістичного соціалізму і розвинуті в протилежний бік діточі ілюзії анархізму.

*

*

*

Тим чином моя подорож до комунізму тривала до десяток років.

Моя подорож до Міста в Небезпеці тривала сімнадцять місяців.

5-го січня 1919 року ми в сутінках вечера двадцять душ нас в супроводі жандармів виходять з концетраційного табору в Пресиньє у Франції. Худі, задубілі, одягнені в старі пошарпані одіння ми радісно чимчикували, не зважаючи на холодні ночі. Ми—це двадцять “більшовиків”, що довгими місяцями сиділи в таборі і що їх тепер вимінював радянський уряд на офіцерів воєнної французької місії, задержаних тимчасово більшовиками в полоні у Москві.

Подавшись з Еспанії до Росії в останні дні липня 1917 року, після того, коли наші підготовки барселонського повстання скінчились невдачею*) я трапив у руки французької влади, що п'ятнадцять місяців тримала мене в різних концен-

*) Справа провалилась 19 червня. Запізнений генеральний страйк в Барселоні був уперть розбитий в місяці серпні.

традієйних таборах. Під вартою потрійного ланцюга рушниць, загороджені колючим залізним дротом оточені мурами, засуджені на безділля і на голод, віддані на безнастанну поталу солдатам, котрим нас змалювали, як банду ворожих аєнтів, здєсятковані пошестними хворобами, не одержуючи ніяких вісток про російську революцію крім щоденних порцій безглуздих наклепів буржуазної преси, ми всі—вєя ця ірупа товаришів—Росієане, анархієти, синдикалієти,—ми чим раз швидче ставали партизанами Червоного Жовтня, що раз то більше ставали комунієстами. В першу рієчницю Жовтневої перемоги ми були мабуть єдиними в цілій Франції, що святкували цей день, не ховаючись, одкрито на майдані монастиря, пристосованого для тюрми, під здивованими поглядами тюремної сторожі...

Яка чудова хвиля єнтузієзму захопила тоді робітничі маси Франції при одній думці за російську революцію! Ізольовані, замуєровані, ми скорше її передчували на підставі рідких таємно перєсланих цидулок. Ми про це довідались зовсім несподівано при відїзді з Франції в однім малім мієстечку прибережної смуги Ла Маншу, коли ми туди причвєлали в єумерках темної ночі.

Аббєвіль, це малє, війною порядно сплюєндрованє мієстечко; подекуди дахи продієравлені бомбами: мертві вієна і неосвітлені вулиці. В супроводі аєнта охорони в цивільному одягу ми заходимо до нього і скєрували наші кроки просто до ресторану. Тут ми думали підгодувати нашого бієдолаху Бараєкова, моряєка сухітєника, що через

свою бунтівничу вдачу згубив своє здоров'я в тюрмах великих американських пароплавів і повертав тепер до Росії що-б умерти на порозі революції. Англійські солдати наповнили убогу залу, в якій крізь густий дим від люльок світилися старі нафтові лампи. Наша група блідих людей, що під охороною двох панків спеціального вигляду стояла навколо хорого, привабила їхню увагу.!

—Хто ви такі?

—Більшовики. Полонені. Їдемо в Росію...

Я ніколи не забуду ефекту цього відкриття. Палкі люде негайно нас оточили, обличчя раптом прояснились, приязно засвітилися, руки простягнулись, нам дали вина, сигареток, і привітним голосом вони заговорили до нас:

—Ми також! Ми теж! Ми теж більшовики. Згодом ви побачите!...

Вони пішли до сусідної каварні по своїх товаришів. Вони, ці суворі вояки, ці вбивці не знали, що зробити, що-б нас переконати, що вони з нами від усього свого пролетарського серця... Це було щиро. Коло того часу наподаєки від Кале в британський армії схопилися поважні заворушення...

За п'ятнадцять днів плавби ми причвалили від Дункірка до Фінляндії. На борту пароплаву нас вартували сенеальці, обходячись з нами з великою уважливістю. В кашкетах і плащах з баранячої шкіри, тримаючи важкими селянськими працівничими руками свої батнети, вони могли видаватись найнімішими, найбрутальнішими, найнесвідомішими тюремниками. Але віч на віч з на-

ми на безлюдних містках вони часом посміхались до нас широкою посмішкою...

Я прибув у Петроград в оден лютий день. Завітавши до своїх далеких родичів, я опинився в присутности старенької дуже кострубатої пані в пенсне, що розмовляла тихим голосом мов конспіруючи і нарікаючи. Вона невимовно зраділа, почувши, що я приїхав з Франції.

—“Мій боже, бурмотіла вона, як ми щасливі. Тільки двадцять днів тому ви були ще у Франції!”

Потім вона закидала мене нетерпеливими питаннями:—Скажіть, чи це правда, що Англійці ідуть нас визволяти від більшовиків?... Чи правда, що Французи готуються?... Кажуть що Румуни?..

Чому Фінляндія не насмілиться?

Коли ця жінщина у пенсне почула, що ніхто не прийде, вона залилася сльозами. Це була моя перша зустріч з міщанством підчас громадянської війни. Ця старенька плаксива дрібноміщанка потому завжди стояла перед моїм зором як символ плаксивого дрібного міщанства, що весь час живе у вічнім чеканні в ляку: в ляку перед новим життям що його суворо, ясно і твердою рукою породила пролетарська революція,—у безглуздім чеканні провідінного втручання, що стало неможливим... В часі громадянської війни ми ніколи не переставали здибуватись лицем до лица з цим міщанством, з цією дрібною буржуазією, повною ненависти, безсилою і безнадійно тупоголовою...

То був другий рік революції. Інші роки, після двох білогвардійських нападів на Петроград;

нападів з котрих оден здавалось ось-ось укоронується успіхом,—принесли нам інші страждання і інші перемоги... Але від того часу я що раз то дужче відчуваю, що всі спогади про баталії варто зберегти. Це—виправдання появи цих спостережень і міркувань здалеку прибувшого свідка...

*

*

*

Згодом інші напишуть історію громадянської війни і на її основі створять теорію. В цих-же коротеньких нарисах, наспіх накиданих в той час, коли у мене не було можливости навіть вести правильні записки в моїм щоденнику, я бажав би головним чином дати загальну картину, змалювати кілька силуетів і викликати атмосферу кількох тяжких годин пережитих революцією російською. Сподіваюсь, що ці рядки будуть корисними для борців, що не пізнали особисто соціальної боротьби і через те не можуть її собі ясно уявити. При тім мені здається, що деякі неминучі засоби боротьби, з якими апріори і згори часом дуже тяжко погодитись, після ознайомлення з подіями з котрих вони повстали, стануть зовсім зрозумілими. Як що мова йде за терор, то для того щоб його збагнути, треба насамперед побачити і познайомитись, як він з неминучою силою зародився з самого оточення, ніби даючи доказ непереможности законів історичного розвитку. Тим же робом можна також зрозуміти і доконечність диктатури і революційної оборони.

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРШИЙ НАПАД НА ЧЕРВОНУ СТОЛИЦЮ

Петроґрадові грозить постійна небезпека

Хиба-ж це революційне місто не жило в стані постійної небезпеки?

З причини свого географічного становища Червоний Петроград стоїть на дорозі безнастанних нападів. Об'єкт ляку, часом жадоби, віддалений велього на п'ятьдесят кілометрів від Фінляндії, від котрої його не боронять ніякі природні захистні кордони, блокований англійською ескадрою і англійськими гарматами, що весь час уперто позирали на Кронштадт, атакований і загрожений білою армією кількох мандрівних контр-революційних правительств, що окукубились в Ревелі, обложений і загрожений естонською армією, він зазнав і безліч безпосередніх ударів і вийшов переможцем!

Йому грозили армії кайзера, після того як вони взяли Ригу і оповістили офензиву на північ. Після березневої революції генерал Корнілов, прагнучи військової диктатури, вирушив на Петроград і тоді місто урятував революційний ентузіазм. Після Жовтневої революції Керенський намагався захопити столицю збройною рукою з Іатчини, де він тоді

зібрав своїх юнкерів і свої вірні батальйони. Червона Івардія більшовиків зламала тоді в Пулкові його наступ. А скільки разів після того Фінляндія Маннергайма, здавалось, ось-ось розпочне ворожу дію? Нерухоме майно Петрограду стало тоді в Гельсінфорсі предметом комерційних трансакцій. Потому розгорнулася низка послідовних наступів білої армії Естонії, де всі починались перемогами (перше захоплення Нарви; захоплення Ямбурга, Іатчини, Красного Села, тобто місцевостей що зовсім близько сусідують зі столицею).

Петроград фронтове місто. Повітря, що ним тут дихають, хвилюється більше, ніж денебудь. В нім відчувається напруження нервів, тривога натовпу, що живе за паролем: "хто йде!" Але переживши стільки кріз і критичних моментів, Червоне Місто при звичайлось до всього й стримано слухало всі вістки про небезпеку наступу.

В нім виросла непохитна певність в свою щасливу зорю.

Ніхто не може уявити, що він може впасти, що наїзники можуть його захопити, перемогти, розчавити. На те є свої причини. Ці причини робили його непохитним до цього часу і не перестають далі його боронити.

Поділені глибокою ненавістю і невитравними суперечностями інтересів, його вороги, плекали нехить оден до одного. Його оборонці почувають історичну велич свого завдання. Петроград інтелектуальна столиця, столиця революційна; Петроград місто, що в нім ціла історія п'ятидесятилітньої війни упиалася в каміння його будинків, і врзалася

в каміння його вулиць; Петроград двері великої Росії що відкриваються до морей Північної Європи,—цей Петроград завжди лишався і лишається одним з центрів революції. “Республіка, говорить Троцький, має три світки, що їх вона не повинна згубити ні в яким випадку: Петроград, Москва і Тула”. Пречудові тузи для баталій”!

БІЛІ І ЧЕРВОНІ

25-го травня 1919 року

В кінці травня 1919 року ніщо не вказувало на неминучість нових баталій громадянської війни. Контрреволюційні елементи петроградського населення, хоча й плекали великі надії, але надто виразно не виявляли їх. Комуністи-ж свою увагу спрямували головним чином на східній фронт, де Колчак загрожував Надвожжю, а також на хиткий стан на Україні, що її спустошували великі анти-семітські ватаги, та деморалізували сумнівні комуністи, проти котрих вживалося драконовських заходів. В Петрограді було спокійно, тільки ходили різні балачки про близький виступ Фінляндії. А тому що нічого того в дійсності не було, то ми перестали надавати значіння тим балачкам. Крім того за нашу безпечність промовляли також деякі важні аргументи. Окупація Петрограду Фіннами змусила б їх годувати місто, що було-б дуже важким завданням для країни яка сама що до економічної допомоги утримувались на досить суво-

рому раціоналі Антанти. Потім їм довелося-б також організувати білий, тобто монархістичний уряд, що так чи инакше був би відмовився визнати самостійність Фінляндії, і нарешті треба було-б довгий час боронити червону столицю від революційної армії. Здоровий глузд нам також підказував, що з цього боку небезпеки немає. Але треба було мати певну силу, щоб не піддаватись хоробливим настроям певних кол.

За кілька днів до початку трагедії, я зустрівся з кількома знайомими білими, а громадянська війна має ту особливість, що “білі” і “червоні” оден з одним стикаються, знайомляться і що навіть тим же чином діляться на два табори родини, де родинні почування не втрачають всіх своїх прав. На одній буржуазній вулиці Петрограду зупинилися три сусіди з одного кварталу і тихенько розмовляють: купець, лікар і аптекар. Вони зустріли мене фаміліярно, що пізніше мені було корисним, бо лікар довірочним тоном розповів мені, що назрівають дуже великі події.

—Цим разом Англійці мають зробити рішучий крок.

—А Фіни?

—Є такі певні і точні відомості, що я раджу вам бути обережним і приготувитись.

Купець додає:

—Здається цієї ночі було досить добре чути гарматну стрілянину біля Кронштату, але ви розумієте, що він не може довго витримати проти Англійців.

Я поставився з недовірям до таких новин. Ці

люде вже не раз їх поширювали, і я дуже скоро пізнав характер “ліберальної”, соціялістичної” та навіть “революційної” інтелігенції, поки революція не становиться соціальною. Я знав, як тяжко вони хорують нездатністю до чину. Я пішов, а вони зістались на пішомуді—купець, лікар, та аптекар—три анахронічні силуети, у котелках, подертих плащах та комірцях. Але від того часу ця ірупа, що я з нею здибався у травні 1919 року наче символ назавжди лишилась в моїй пам'яті. Все буржуазне населення, суворо перемелене жорновами пролетарської революції, тужливо вичікувало тоді завалу комуністичного режиму, ще зле забезпеченого, повсюду зрадженого і ненавистю підкопуваного. А ці люде наче були втіленням ненависти та саботажу. Купець спекулював — пізніше я довідався, що він продав будинок у Петрограді (ця форма спекуляції нерухомим майном процвітала по великих російських містах, навіть у Фінляндії). Аптекар керував аптекою і переносив кожного вечера з місця свої служби безліч веселих, але злобних дотепів; через брак справжніх медикаментів, їх заміняли чим було можна, і фантазія деяких нікчемних людців переходила межі дозволеного, іноді набираючи кримінального характеру. Недбалість, безладдя, саботаж, злочинство та спекуляція організовувалось само собою в найріжноманітніших комбінаціях. Спирт, призначений для медичних потреб, продавано по 15.000 карбованців за маленьку пляшку. Те саме робилося з такими наркосами, як кокаїн, морфій ітд.

Керовник комуністичної аптеки, з легкою пошмишкою завжди говорив: "Нічого не поробиш, це-ж наслідки націоналізації". Лікар-же зовсім нічого не робив, кажучи: "не можу ж я працювати з більшовиками".

—Крім того, додавав він, це довго не буде продовжуватися. Нічого вже більше не зістається, як викинути труп більшовизму в яму".

Цікаво, а разом з тим і сумно, що ці троє людей усякими способами підкреслювали, що вони не реакціонери. Один з них розповідав не без гордоців, що він брав участь в перших днях березня при захопленні поліцейного участку, свої діляниці та в організації громадянської міліції. Лікар в цей же час, ризикуючи не раз своїм життям, активно виступав в боротьбі з останніми оборонцями старого ладу, що з кулеметами позасідали на горіщах.

У великому захопленому робітниками червоному місті, у цей час і було коло шести—семи тисяч комуністів, приналежних до партії і несповнасто тисяч робітників, бо наймолодші та найактивніші робітники перебували на фронті. Решта сім восьмих населення складалася з політично-індеферентних байдужних або ворогів. Це була маса "міщан", або по російському "обивателів", що означує натовп невдоволених і полохливих. Отже на цей натовп боягузів, злиденних і разом розлучливих людей, реакціонери покладали свої надії. Що вони робили? Майже виключно спекулювали, тобто провадили нелегальну торгівлю. Взагалі незважаючи на дуже обмежену волю крамарів, купців,

дільців та інтелігентів, вони продовжували вести свої справи, не звертаючи увагу на рядянський режим. Всі найдрібніші розпорядження рядянської влади наштотувалися на таємний спротив загальної ворожнечі. Всюди кожний вечір чути однаковісенські розмови про неминучу інтервенцію “союзників”, про завал комуністів та про різанину, що прийде... Ця різанина—її ніхто ніби не бажає, але всі її очікували. Лікар скиглив:

—Наш нарід такий темний, щож робити.

А його прихильники і приятелі “констатували, поширення антисемітизму, та “зненависти” до більшовиків. На ринку, у хвостах перед пекарнями, язикаті жуми переказували певні відомости про “погром у найблищу неділю”. Я пригадую собі, одна славна шостилітня донечка мого приятеля Єврея, повернула одного разу зі школи вся в сльозах: інші діти сказали їй, що “нарешті таки почнуть потрошити жидівські бебехи...”

Усе це неможна ні учвити собі ясно, ні коротко описати, бо ця темрява, ця полохливість, безглуздя, моральні злидні та загострений емоїзм усього населення великого міста—наслідки глибоко зіпсутого капіталістичним ладом,—все це був ворог і контрреволюція. Ми почували її всюди навколо нас. Мов у засідці придивляючись за нашими помилками, слабими або смішними сторонами, вона завжди робила спробу штотхнути нас на мильний шлях, а при найменшій невдачі готова була кинутись на нас і розірвати на шматки. Але проти неї ми почували себе силою, хоча ми й були номинально невеликою меншістю. Бо думка, ідеал,

воля, відданість, та звага були по наших боці і тільки по наших. А проте не дивлячись на це все, ми мали до певної міри навіть чисельну перевагу. Шість тисяч комуністів справді були найактивнішим чинником червоних. Крім того було 60.000 до 80 000 робітників та робітниць, прихильних до партії, що несвідомо, інстинктивно симпатизували з партією і несвідомо виконували всі чергові завдання революції, і були готові на все на випадок дійсної боротьби. “Білі”, яких було так багато в місті, не мали ні належної ініціативи, ні подібних резервів. Неможливо зрозуміти громадянської війни, як що ясно не уявити собі ці дві сили, що живуть однаковим життям і переплітаючись одна з одною, безперестанку натикаються одна на другу по всіх артеріях великого міста, кожна ясно і стало відчувуючи, що одна з них мусить знищити другу. Це добре знають три інтелігенти, що розмовляють потихеньку на розі Вознесенського проспекту, а також моряк, що проходить повз них, підозріло на них споглядаючи і робітниця зі старою кольоровою хусткою на голові, що йдучи безтурботно на них позирає,—оці “червоні”, вони також це знають добре.

ТОЛМАЧОВ.—ЗРАДА І РОЗСТРІЛИ

29—30-го травня 1919 року

Білі та червоні можуть довший час жити без помітної ненависти і зустрічатися майже як брати. Вчора вони всі турбувались за тим, як поїс-

ти та розважитись. Забезпечити себе картоплею та хлібом на завтрашній день під час голоду є велика справа для кожного. Зробивши це, одні йдуть до театру або до кіна; другі до клубу або на партійне зібрання; інші на вечірки поетів... Наші п'ятнадцять театрів, наші тридцять кіно, не згадуючи вже різні вечірні концерти, неможуть умістити натовпи, що так голодні на розвагу та вражіння, бо тут на щастя звичайно нема шумливого дозвілля по каварнях.

Вчора можна було подумати, що у нас знову життя нормальне, як кажуть розсудливі люде, але ранком в місті вибух великий неспокій. Білі і червоні поглядають оден на другого якось невідразно та уперто крізь машкару обличчя. Цим ранком я довідався про героїчну смерть Толмачова забитого на тім відтинку фронту, де була тільки невеличка ірупа комуністів. Білі несподівано напали на червоних. Це було недалеко коло культурного Петрограду, спраглого на ідеї та музику,—це скидається на середнєвічну різанину, що про неї розповідає в своїх літописах пан Комен, коли Бургундійці, Пікардійці, Англійці та Французи, люде короля і люде князя, повиходили з засідок на перехресття доріг, поналивались до нестяму щоб краще душили оден одного, вони наприкінці орії, поміж поперекидуваних в сумятті смолоскипів, та під дикі вигуки: "Вбивай! Рубай"! починали боевища.

Так, це—саме скоїлось 29-го травня 1919 року майже під мурами Петрограду. Подобиці про цю сумну драму одержали ми разом зі звісткою про

смерть Толмачова. Це сталося в районі Луги, неподалеку від села Красная Горка, де червоні були оточені білими і всі загинули. Толмачов застрілився в останню хвилину.

Ця війна визначається тим, що червоні не здаються: інша сторона взагалі старшин в полон не бере. Комісари і червоні командири, що попадають у руки білих, завжди гинуть під розстрілом. Ми також вже не милуємо ні колишніх урядовців, ні старшин, ані чинів старої армії. Отже війна на смерть, без зайвого лицеміря; війна без Червоного Хреста, без карет і без марів; війна на смерть; громадянська війна.

Стріль Толмачова пролунав сьогодні по всім Петрограді з трагічним резонансом пожарного сполоху. Він сам загинув маючи всього 23 роки від роду Студент, ставший большевиком, коли мав 18 років, робітник на заводі, щоб краще вести роботу під час війни, член петроградської організації за часу нелегальної роботи, член виконавчого комітету комуністичної партії, активний учасник обох революцій, пропагандист на петроградських трамвайних депо та уральських заводах,—він цілий час був непримиримим ворогом і переможцем над соціялістами революціонерами, меншовиками, та патріотами всяких нюансів, особливо на Уралі, де в той час ще не повсюди була радянська влада. Незабаром—комісар невеликої армії, що боролась з козаками Дутого на Волзі, згодом—помічник командира армії на сибірському фронті під час наступу Чехословаків, і нарешті комісар насміх кинутого під Ямбурі загону для захисту Петро-

граду, він гине в розпалі гарячої боротьби, а його коротке революційне життя залишає епічні спогади. Безумовно мало людей навіть у цей особливо багатий на героїчні вчинки час пережили за такий короткий період таке бурхливе життя, витратили стільки енергії в невпинній боротьбі, творили насміх закони, плодили нові сили, викликали нові самопожертви і здобували перемогу під Петроградом, на Сибіру, на Уралі і на Дону.

Але він принаймні не загинув через зраду. Смерть же інших, що були забиті 29-го травня, — смерть Таврина, Купки, Ракова і інших, просто жахлива. Наші спокійно сплять у селянській хаті. Тимчасом два білих відділи займають село біля Ямбурія. Навкруги великий рух. На світанку вони шикуються для нападу. Хтось блукає по темних вулицях сонного села. Хтось стукає в вікно. Ось несподівано відчинились двері. Чутно вигуки. Білі з бомбами в руках оточили хату. Чи зрадлива варта, чи може її саму зраджено і перебито. Жалюгідний помічник червоного командира Зайців, надівши поверх свого морського чорного шкіряного кителю відзнаки старого режиму, виступає на чолі білих. Червоні командири, майже всі старорежимні старшини, радіють та тішуться. Вони цілуються наче після якогось пережитого кошмару.

Але він тільки починається. На порозі хати з'являється командир полку комуніст Таврин. Купля кладе його на місце, удар шабляки прикінчує. Тоді його роздягають, бо одіж рідкість, розділюють здобичу, його тіло рубають шаблями на

шматки, відрубують ухо і виривають язик. Полювання на комуністів розпочинається. Комісаря Купку видає “комуніст” старшина, що роздирає перед ним свою партійну картку і вигукує: “Ну собаки! Нарешті з вами порахуємось”! Купку спокійно роздягають і розстрілюють на очах його дружини. Але комісар бригади Раков, зробивши барикаду в селянській хаті, обороняється з великим завзяттям, Його забили аж тоді, коли він уже не мав патронів до кулемета. Курінних комісарів теж розстрілюють одного по другому. Згодом, ставлять вояків в лави і під звуки “семенівського маршу” проводять їх перед новою командою. Нема сумніву, що вояків попереду як слід обробили належно пропагандою. Несподіванка і страх перед великою силою а також зрада багатьох інших — все це привело до того, що цілий полк перекинувся на бік ворога. Це й була та перемога що за неї так багато писалося по столицях Європи. Але ще того-ж вечора сорок вояків покинули білих і повернули до червоних.

Біла армія поспішає нині до Петрограду, а денікінська преса сповіщає що його вже взято. У місті зростає паніка і хвилювання. Білі, що перебувають між нами, майже ховаються зі своєю радістю. Так, їхня партія на цей раз перемогла. Переказують назвиска полків, що перейшли до ворога. Червона армія розпадається, “царству жидів настає кінець”.

Справді, білі вже під Гатчиною, Зиновєв запрохує всі північні міста допомогти Петроградові і вислати “навіть невеличкі, але випробовані

відділи". "Товариші поспішайте, кожна хвилина дорога, припиніть всі ваші роботи, Петроград треба урятувати за всяку ціну".

ТЕРОР... МИСТЕЦТВО...

2—4-го червня 1919 року

Дивом урятувавшись від куль катів, дружина комісара Купки прибула до Петрограду. Після розстрілу її чоловіка, з яким вона розлучилась тільки кілька хвилин до його смерті, її повели разом з іншими жінками червоних. Їхню долю ще не вирішено, хоч дуже ймовірно... На другий день ранком їх вивели на узлісся і наказали роздягатися. Вони зрозуміли. Товаришка Купке упала вмент сальву білих, одначе зісталась, наче дивом, живою. Її товаришки загинули. Кати не хотіли докінчити своїх жертв переконані, що ніяка людська допомога не зможе їх досягнути. Дружина Купки прибула на наші передові позиції майже гола, не маючи на собі нічого крім зовсім пірваної сорочки—з дуже пораненими ногами, уміраючи з голоду. Це маленька чорнява зовсім звичайно жінка; вона говорить поволі, майже не чути. Кажуть, що з її розмови помітно, що має по собі щось жахливе. На її білявому обличчі тривогою світяться очі, в яких застиг невиразний жах.

Біла армія зосереджується під Петроградом. Всюди, де вона проходила, зістались криваві сліди. Звичайно, під час великої війни всі раси зни-

зились до глибокого дикунства. Але я не знаю, що-б коли небудь в якій будь країні призирство до життя та людських страждань були так ганебно і систематично організовані. Всього кілька верст від великого культурного міста з насолодою забивають полонених. Наші газети переповнені такими оповіданнями і я знаю, що вони автентичні. Але вони всеж слабо освітлюють страхіття. "Євреї, комуністи, старі старшини, виходьте з рядів". Така формула. Смертна кара, шибениця, розстріли, і биття різками; різанина холодною зброєю, судові кумедії чергуються одно по другім. А полонених червоних жовнірів білі забирають у заплілля і через кілька днів силою змушують виступати проти нас. Відтак проголошено закон боротьби: убивай, або тебе замордують. Я знаю добре, що колиб білі взяли місто, всі мені дорогі люде були б загинули. І кожний знає це не гірше за мене. Невиразний запах крові наповнює нашу атмосферу. І це він витворив той душевний настрій в яким терор не міг не народитись. Терор—ми передчуваємо його наближення, так саме, як перед початком великої бурі помітно у повітрі насичення електрикою.

Від 31-го травня "Правда" поблікує дві важних і суворих статі: "Смерть шпигунам". Ленін та Дзержинський звертаються до всіх з закликом бути невсипущими і нещадно приборкати шпигунство. На щасття ми не мали ніякого нахилу йому потурати. Инакше було б тяжко. Бо під час громадянської війни майже всі можуть бути шпигунами. Але раз ця страшна загроза повисла над усіма, то

можливо через це вона мусіла лишитись і лишилась теоретичною. Проте наказ говорить ясно: будьте немилосердні! І такий наказ у цих обставинах треба розуміти буквально. На третій сторінці того-ж числа офіційального органу комуністичної партії революційний трибунал третьої армії оповіщає: Дезертири будуть розстріляні. “Десятки дезертирів, утікачів грабіжників, сіячів паніки, вже покарали з усією суворістю, так як карають зрадників”. Ми мали невдачу під Ямбуртом через те, що не всі товариші червоні солдати в належній мірі розуміють свій обов'язок до робітничої кляси та революції.

А чому саме революція мусить “уживати цього ганебного воєнного насильства”? Про це нині вже не запитують. Тепер не час на розмови. Революція веде війну. Коли вона у певний момент не приборкає паніки, фізичного боягузства, та індивідуалістичного самозакоханого і полохливого егоїзму, революцію буде програно, а її загибель приведе до нових потоків крові і принесе смерть тих же людей.

Зрада Семенівського полку, породила свої наслідки—хоча це і був одинокий випадок. Надзвичайна комісія (Чеха) оголошує спис дванадцяти осіб, що їх забрали як закладників. Це насамперед жінки, а потому родини командирів третього полку, що ганебно перейшли до ворога. Таж сама комісія повідомляє про розстріл 27 осіб, 7 білих царських старшин, з котрих оден мав довірську посаду в Червоній Армії; оден командир підводного човна і його помічники; три спільники

отамана Булак Балаховича, що перейшов до білих з цілим відділом кінноти і тепер відзначається своєю жорстокістю; вісім грабіжників, що пограбили вагон з цукром, який належав "споживчій комуні".

8-го червня 1919 року

А життя в нашому гарному але голодному місті, що нині стало полем баталій, не спинається ні на одну хвилину. Голод не вгавав у цих триста тисячах помешкань. Повсюди тривога. Зрада, змови. Тепер, пошукують оден одного навколо нас і поміж нами, подібно тому, як шукають ворога на війні, риючи глибоко під землею підкопи, що йдуть в ріжних напрямках і переплітаються між собою. В хвостах перед пекарнями стоїть від 50 до 100 душ народу, чекаючи хліба що видає комунa по змозі всім в міру. Того-ж дня я чув, як комісар постачання, атлет Бадаєв, що колись був депутатом Думи а потому опинився на каторзі на Сибіру, зсунувши бровами сказав: "Я маю запасів тільки на чотири дні." А оден товариш з надзвичайної комісії сказав: "Не пізніше як за тиждень мусять щось проти нас робити". Того-ж вечера я спинився на березі каналу серед натовпу іав: всі дивились на англійського літака, що шугав понад нашими головами. Оддалеки чутно вибухи. Одна жінка розповідала, що вранці на дворці впала бомба і вбила кількох залізничників, а моряк говорив, що в Кронштаді на складі харчів вибухнув пожар, який ще й досі не погасили. Було ти-

хо і ясно, а ми стояли перед елегантською крамницею садового. Наперекір усьому життю йде своєю чергою. Ми завтра же всі загинемо? Що робити. Головне бути спокійним і рішучим сьогодні; головне уміти часом подумати про інші справи. Ось цією неділі в той-же самий час, коли ховали Толмачова, Купку, Ракова, Таврина, я не сподівано відкриваю в цьому загроженому і сумному місті цілу оазу мистецтва. Це — мала зала консерваторії, де зібралися кілька сот людей послухати музику Ілазунова. Сам великий композитор був тут також. Це висока людина з похилою постаттю, худорлявими широкими плечима, блідий, стомлений, з великими зморшками на малокровному обличчі. Великий артист не належить до тих, що тямлять під час голоду жити в достатку, а бльокада мала спеціально ці три категорії жертв: дітей, старих і артистів та вчених. Цим трьом беззахистним ірупам намагались допомагати, але що тут можна зробити щоб усіх урятувати?

Це був чудовий ранок — ранок гарної музики. Ось грає молода видатна артистка — це білява, струнка та граційна мов Танагра, жінка. Кілька годин вона протримала цей гурт людей під чарами своєї скрипки. Потім ретельний, одягнений в чорному фраківі Максимов, співає пісні Гайна, як колись бувало співав їх на великосвітських вечерах.

Колись, як відбудуємо наше місто, коли всі рани людськості загояться, а люде стануть справедливо та правдиво оцінювати події, всі похвалять революцію за те, що ніколи навіть у найтрагіч-

ніші хвилини вона не забувала про мистецтво, не занедбувала ритму і красивих рухів, зворушливого гарного співу і чарівних декорацій, поем і гимну орґану і ридання скрипки. Ніколи. І втім у першій шуканні краси за весь час громадянської війни я не можу не бачити певного стоїцизму, могутності і самопевності. А це безсумніву тому, що червоне місто страждає і бореться щоб дозвілля і мистецтво стали приступні своїм.

Певно ніяке місто за час війни не мало такого суворого обличчя як сьогоднішній Петроград. Звичайно буває так, що під гупання гармат по каварнях і пиварнях повно людей, скрізь грає музика а в барах гарно прибрані дівчата розважають тих, що їхнім заняттям вбивати інших, або бути самим убитими. А тут у цю сіру дощливу неділю я не здибав нічого, хоч обб'їгав все місто, крім мистецтва та жалоби.

Суворий похорон. На майже порожній вулиці — в неділю тут малий рух, крім головних вулиць, я здибав комуністів, що йшли на похорон. Молоді чоловіки; молоді жінки; майже всі однаково одягнені та причепурені; — військова одіж зелено-сірої барви та шкіряні куртки, з револьверами за поясом та червоними прапорами, це все та сама група сміливих борців з діточими рисами на обличчі.

Нас не вбили! Душа цього революційного міста надто красива, а його тіло і його кров надто потужні!

10-го червня 1919 року

Все припинило. Юденич всього шістьдесять верств від нас. Становище напружується. Робота йде без зайвої метушні; на вулицях звичайний рух. Оце недалеко від Варшавського Двірця біля того місця, де в липні 1904 року Сазонов кинув бомбу і розбив у щепи карету Плеве, здибав я полк, що відходив на фронт—тобто на передмістя. Жінки і друзі змішалися з вояками, несучи їхні торбини. Сумні перед розлукою обличчя з тремтячими устами, з набреклими віками силуються зберегти бадьорий вигляд.

...Вони не йдуть у бій п'яні, зі співами патріотичних пісень, з розбитим серцем, і горячковим мізком. Це було добрим винший війні, війні божевільній. А ця війна, це неминуха конечність. Причини відомі, і всі з сумом але твердо виконують свою повинність. Бо мова йде за те, щоб перестати бути солдатом і стати громадянином.

Трохи далі на вулиці молоді люде роблять вправи. На подані сигнали вони стають на коліна на бруку вулиці, потім знову схоплюються, шикуються в лави і наступають на незримого во-рога. Три хлопці сховались за купою приготованого для ремонту піску. Вони сміються, а робітник спиняється перед ними і оповідає, ділячись своїм досвідом старого вояки.

Сьогодні вечером в великому драматичному театрі танцює Смірнова. Струнка, нервово граційна, вона видається цілком захопленою ритмом, що оповиває її тіло. Грають сцену з Арлекіна, Сальо-

мею і Глазунова—прегарну маленьку, меланхолійну блискучу річ під назвою “Муки Кохання”.

На карельському фронті з'явилися білі банди. Як що на півночі розпочнеться серйозний наступ, то можемо й програти справу...

ВІЙСЬКОВА ВАРТА В БІЛУ НІЧ.

ЗИНОВЄВ НА ВІЧУ

12-го червня 1919 року

Червоне місто ще нічого не знає про те, що воно на краю погибелі. Вечірні “Ізвестія” оповіщають, що завтра в Народньому Домі відбудеться віче з приводу урочистого похорону Карла Лібкнехта та Рози Люксембургі. На першій сторінці розміщено наказ Троцького, підписаний також Зиновєвим: “Наказується вияснити становище родин усіх колишніх старшин, що належать до кадрів команди Червоної Армії і повідомити їх, що їхні родини нестимуть наслідки зради. Всі колишні старшини мусять розписатись, що одержали цей наказ”. Цю давно ухвалену міру з бачности до останнього моменту не переводили в життя. Треба підкреслити, що ці тверді, часто страшні революційні заходи, були вимушені відвагою, упертістю та безсоромністю ворога. Цей засіб боротьби, брати за закладників ворожо настроєних до революції людей — цілком відповідає невблаганому, аморальному характеру громадян-

ської війни. Чи білі старшини, коли розстрілюють наших товаришів, думають за родини розстрілюваних?

Районові міські комітети мобілізували усіх комуністів на сему годину вечера. Наказа переказували з уст в уста. Між семою і девятою годиною біля партійних приміщень збираються справжні натовпи. Тут робітники, службовці і молоді жінки. В моїм кварталі на поклик відгукнулося до двох тисяч осіб, не знаючи навіть в чім діло. Може треба взятись за зброю? Вони готові на це без особливої нервовості. Натовп повагом шикується в лави і незграбно організується, довго топчучись на одному місці, на порожньому майдані.— Під час стану облоги ніхто не має права виходити на вулицю після восьмої години без спеціальних перепусток, що їх видають партійні комітети терміном на три дні. В одинадцятій годині прибувають стрункими лавами солдати то моряки з рушницями на плечах. Поміж моряками я впізнаю патлату голову пролетарського поета, вельми популярного в комуністичних колах. Тут же борці, що займають довірочні пости і високі урядовці з політичних управ. Відомі всім агітатори або комісарі стоять рядом з робітниками і дрібними урядовцями з їхніх власних бюр. З тиха обмінюються новинами. Кронштадська фортеця через зраду попала в руки білих, на фронті Красная Горка—в цій єдиній надбережній обороні Петрограду—зрадники піднесли білий прапор і здали все ворогові. З початку я нічого не вірив. “Переборщують”, як завжди думав я. Бо коли б це

була правда... О півночі, коли комуністи зорганізувались по відділах, з яких кожний складався з двох озброєних солдатів або моряків, дівчат, жінок і кількох помічників, і коли в маленькій залі комітета тонкий та блідий молодий чоловік, спершись на стілець, голосно відчитав інструкцію, як обшукувати помешкання, я зрозумів що це правда.

Товариш, що мене інформує, прибув зі Смольного. Він бачив Зиновева. Там затурбовані.

—Ну, кажу я, це кінець?

Співрозмовник невиразно здвигнув плечима.

—Та ні! Ми цим разом все таки видержимо!

Такий настрій панує скрізь. Не вірять, що становище дуже тяжке. Всі пережили чимало і певні в своїх силах; певні до безтурботности. А зрештою це настрої переможців, хоча й переможців потомлених.

Біла північ. Ясний трохи блідий присмерк оповиває бликиттю далечінь вулиць. Здається, мов ранній ранок. Наші відділи відходять. Кроки важко і жваво відбиваються на брукованих вулицях. За одну ніч треба обезброїти білих. Завтра не повинно бути ні на горищах, ні в льохах, ні в приватних мешканнях ані одної рушниці. Двадцять тисяч комуністів та набраних виключно з поміж робітників прихильників беруть участь в обшукуванні помешкань. У "білих" кварталах, цебто у всіх кварталах, де не мешкають виключно бідні, будинки обшукано оден по другім. Передивились різні папери мешканців. Ложі рушниць грюкають об пороги дверей. Ці ірупи цивільних та вояків, у яких змішалися всякого віку чоловіки та жінки

дуже нагадують відділи повстанців. Це так. Повстанці, котрих завтра розстріляють усіх до останнього, як що вони сьогодні пожаліють тих, що наче невинні сидять по цих кімнатах, з яких оце через вікна викидають брауніни та ногани. По вулицях розліплюють плакати з наказами Петерса. “Всю зброю, що зісталась у приватних руках, муситься здати за 24 години під загрозою смертної кари”.

В цьому мирному кварталі Петрограду нічого надзвичайного не сталося. Проте всіх несподівано охоплює врагливе відчуття, що рішучі хвилини настали. Білява ніч здається похолоділа і поблідла ще більше. Безлюдні вулиці, здається, ще більше спорожніли. Місто наче причаїло дихання, чекаючи раптового кінця.

Дзвонить телефон. Уривки недокінчених розмов у комітеті лишаються в моїй голові... “Панцирним автам бракує бензину — сімнадцять буржуїв затримано...”

На вулиці зустрічаються два відділи і хвилину розмавляють: “Кронштадт горить... Флота вагається...” Так говорять, але докладно ніхто нічого не знає, крім того, що з хвилини на хвилину відбуваються якісь події.

Третя година ранку. Похмурий ранок продирається скрізь туманну темряву—світає і холодне. Перед дверима обшукуваного будинку студентка та молодий солдат сміячись курять... Мені видко крізь вікно під люстрою інтимну групу, літню жінку з молодими дочками. Люстра засвітилась, і електричне світло, змагаючись з блідим днем ки-

дає сумовите проміння на жінку і дочок. До них підійшов моряк і, перечиташи особисті документи починає оглядати кімнату, шукаючи очима команди, канапи або великих меблів, в котрих могли бути заховані рушниці.

Несподівано по рівно брукованій вулиці загуркотіли два важкі грузовики з настобурчиними багнетами. Обидва переповнені моряками і цивільними, що стоять з рушницями в руках. Це вони їдуть кудись на підмогу.

13-го червня 1919 року

У Смольному одна товаришка з Виконавчого Комітету тільки що жваво розповіла за свою подорож цієї ночі для огляду фронту, і як вона з konieczности сама мусіла наказати переставити легку гарматну батарею на друге місце. І цей борець, що займає нині досить відповідальне становище, зовсім недавно була робітницею швачкою. В ній сполучилися серйозність, повага і простота. І її імпровізована стратегія, певно є ліпша, ніж стратегія якогось “політехніка” що симпатизує з ворогом.

Спокійний день не зважаючи на нашу нервовість. Бій лишився невирішеним. Я знаю тепер усю правду, яку місто знає тільки з неясних чуток. Оден кронштадський форт висаджено в повітря. Два воєнні кораблі намагалися перейти до білих, але я ще не знаю, чи їм це вдалося. Міцні позиції Красної Їорки в руках білих, а також і радіостанція. Звідтіля було післано телеграму англій-

ській флоті та фінському урядові з проханням допомоги, обіцяючи негайну перемогу. Наступ Юденича нарешті розвивається з заходу і з півдня на простороні шістьдесять кілометрів. Коротко кажучи, Петроградіві загрожено з двох боків: з моря, де Англійці з хвилини на хвилину можуть виступити (їхні літаки вже бомбардують Кронштадт, а інколи і Петроград) і де одиниці балтійської флоти можливо вже виставляють прапор контр-революції і з боку Фінляндії, що наче з засідки вже почала спускати на нас ватаги карельських охотників і нахибно вимагає Інтерманляндії, тобто всього гирла Неву. А з півдня та заходу наступають армії—естонська та біла (Юденича, Родзянка і Балахановича). Але найбільша небезпека,—рішучий удар загрожує власне з середини. Вона повсюди. Чи є змова, чи дуже широко організована, чи обмежена малим колом—не знати. Але безумовно, що всі ці зради—Семенівського полку, Павловського форту, Красної Їорки і панцирників Петропавловська та Андрія Первозваного—знаходяться в звязку між собою і роблять вражіння, що плян вироблено заздалегідь. Чи ланцюг вже замкнено? Хто зараз зрадить? Який форт?—Який кружляк? Який штаб? Дві третини старшин армії та флоти були на службі старого режиму. Три чверти інтелігенції та урядовців саботували довго як могли соціальну революцію, саботують і до нині. Коротко кажучи, в Петрограді є сто тисяч білих, поміж нами і навколо нас, як що вважати “білими” усякого громадянина, що ненавидить нас і гаряче бажає покарати комуніс-

тів та відновити приватну власність за допомогою антантської зброї. Сьогодні вечером, найпізніше завтра—нас прикінчать.

Тимчасом погода стала гарною. Коло шости годин алеї Кронверського проспекту, що знаходиться за Петропавловською фортецею заповнюється народом. Весь натовп прямує до величезного театру Народного Дому де має відбутися віче в честь Рози Люксембурі та Лібкнехта. Має промовляти Зиновєв. Всі заклопотано сподіваються довідатись про правдиве становище. Військові школи надходять на чолі з прапорами. Солдати прибувають цілими сотнями. Велитенська переплутана залізними арматурами заля і балкони, що повисли над численними лавами партеру, заповнюються людським потском. Скільки людей набилось у цій залі у цей сумний сірий день? Видовище вражає око. Залізо і тільки залізо. Колони, балки, банти, сволоки, сходи,—все зроблено з заліза, а люде—вояки, робітники, молодіці, діти—вся вулиця Петрограда другого року революції, що згромадилась в цій залі, здається ледве гомонить, хоча всі чола піднесені, всі очі уважні. Глядячи з трибуни на цю напівосвітлену залю вам здається, що це—безодня. І здається, що цей могутній натовп, ця людська маса—численна, неясна, натхнена, стримана, замкнена в потужній металевій споруді, нею ж збудованій, схвильована і смутна—мовчазливо чекає на слова, що їх ось-ось кинуть їй з трибуни,—і ось-ось раптом вибухне стихійною потугою.

Три промови, особливо помітно вплинули на

цей натовп, хоч він плескав також промовам ма-
дярських та німецьких товаришів, що прибули
передати братерський привіт від європейських ре-
волюціонерів. Петерс промовляв першим. Петерс,
якого оповито лихою легендою, вигаданою специ-
фічною закордонною журналістикою, досвідченою
у використуванні різних фактів є собі звичайна
молода людина в сірому вбранню... Справді його
обличчя не дуже привабливе, він посміхається
рідко. Похмурий, з грубими, навіть суворими ри-
сами, він трохи нагадує бульдога з сірими очима.
Гарна дикція, але вимова лотишська. “Всякий на-
рід завжди знаходить Юду!” Кинув він сильним
дужим голосом, починаючи свою промову. Юда!
Юда! Тому, що зрада всюди—хай затямлять собі
всі, що ми немилосердно і непослабно її розчави-
мо. Шість тисяч душ приймають цю загрозу з ви-
гуками “слава”! Коли від цього менту лондонська
та паризька преса вважає Петерса відповідальним
за червоний терор, то вона бреше. Я сам бачив
як петроградські народні маси, що прийшли з ву-
лиці ухвалили його одностайними оплесками у
хвилину небезпеки.

Далі молодий і жвавий Антиялович, з палки-
ми рухами, в теплих словах розповів про жертви
німецьких революціонерів та згадав за великих
пролетарських борців. Зиновєв прибув під кінець.
Коли він вийшов на трибуну оден член бюро
з тиха сказав мені, усміхаючись:

— Добра ознака! Бій під Красною Горкою
мусів скінчитись нашою перемогою.

І дійсно воно так було. Зиновєв дає доклад-

ні відомости про події. За кілька годин ми відберемо Красную Їорку. В той час, як він промовляє, на ліво за лаштунками,— бо трибуна знаходиться на підмостках театру,—почулося якесь несподіване механічне стукотіння, наче несподівано пущено в рух годинника. Всім нам приходить у голову однаковісенька думка. Петерс кидається туди, за ним інші і я теж. Промовець не зупинився, хоча і сам чув і подав нам знак. Ми не находимо нічого. Але я потому довідався, що груди цього трибуна клясової боротьби вже була під ударами ворога. Але ось заля загреміла від оплесків і велитенський хор заспівав “Ітернаціонал”. При виході ми чуємо гарматний стріл.

Ніч 13-го червня 1919 року

Оддалеки чути, як безнастанно, з короткими перервами і тяжко гупає гармата. Без сумніву це з Красноі Їорки. Кожний стріл нагадує, що позиція ще в руках білих. Вони бороняться завзято. А з хвилини на хвилину можна сподіватись виступу Фінів, або Анілійців. Цієї білої ночі місто не спало, здаючи зброю. Труси у помешканнях ідуть своєю чергою. Добровільна здача зброї перевищила всі сподівання. По всіх комітетах партії та в бюрах районової міліції усі кімнати переповнено рушницями, револьверами, що лежать купами наче після баталії. Тільки на цей раз зброю взято від ворога перед боєм. Хто приносив її сам, від того не вимагали ніяких пояснень. У кого знаходили зброю після повторних наказів, що загрожували

смертною карою за сховання та після продовженого терміну здачі, того негайно затримували. До надзвичайної комісії (Чека) тільки що принесли зовсім новий кулемет, знайдений в приватнім будинку. Це не перший раз. В льохах одного консуляту (о скільки пригадую, румунського), як мені оповідали, було знайдено маленьку морську гармату.

Вулиця готова обернутись в поле бою. І ці приготування білої ночі видаються якось аж урочистими. По безлюдних вулицях стоять кулемети. Відділи комуністів з приладженими до рушниць баїнетами збираються на Гороховій вулиці біля штабу міліції.

ЗМОВА В ПЕТРОГРАДІ І НА КРАСНІЙ ҐОРЦІ

18—19-го червня 1919 року.

Після 14-го червня, хоча становище зіставалось далі тяжким і не сталося ніякої зміни, ми почували, що криза минула. Зрештою можливо, що це було тільки нервове ослаблення, що-б там не було, а гармата перестала гупати вже 14-го червня, хоч білі держались на форті Красная Ґорка аж до 16-го червня. Але 19-го червня коло півночі кронштадські моряки розпочали штурмувати форт. Червона флота перед наступом вже підготувала штурм бомбардуванням. Залога боронилася слабо. Частина вояків, що попали в полон через зраду

білих старшин, зісталась пасивною, не бажаючи битись проти червоних. Але старшини та невелика меншість гармашів, що стріляли по Кронштадту та по сусідніх селах і тим самим засудили себе на смерть, боронилися завзято. Ніякий революційний трибунал не мав труднощів їх судити. Моряки підчас атаки не подумали про таку формальність...

Змова чи змови відкривались повсюди. Вони були наслідником загостреної ненависти проти червоних. Метою було захопити Петроград з допомогою англійської флоти, що пішла-б в атаку при перших вістках про повстання у місті. (Можливо, що це вже і було приобіцяно) В Петроградському районі ініціатива належала колишнім старшинам армії та флоти, що стояли в звязку з "Союзом Відродження Росії" та "Національним Союзом", кадети праві, соціалісти революціонери і Денікин. Таким чином 'розгалуження білих організацій простягалось від Денікіна на півдні, Колчака на Сибіру аж до Фінляндії, Естонії, білої армії Юденіча, Родзянка, англійської флоти і антантських агентів в Гельсінґфорсі та Ревелі. Документи зазначають участь у змові також меншевиків оборонців (патріоти, колишня група Плеханова). Праві соціалісти революціонери очевидно були також тут, а з ними і кілька очмалілих лівих. Вибух змови розпочато трохи передвчасно з причини передвчасного висадження в повітря 12-го червня Павловського форту. Проте гасло мала кинути Красная Їорка. Більшість кронштадських фортів і два панцирники, "Андрій Первозваний" та "Петропавловськ" були майже захоплені білими, а

так саме навіть кілька штабів у Петрограді та Красному Селі. За кілька годин, як це видно з розробленого плану, зрадники могли видати Петроград в руки білих. Старшини Красноі Їорки, під керуванням командира Неклюдова, одначе прискорили події і, не будучи підтримані ні військом, ні мор'яками (на двох "захоплених" панцирниках було тільки хвилеве вагання) всі загинули. При цім треба особливо звернути увагу на прикмети їхніх звичаїв. Усі ці білі старшини мали важні функції в червоній армії і мали різні привілеї в порівнанні з рештою населення, що терпіло всяку нужду. Усі вони аж до самої хвилини зради підкреслювали свою лояльність до революційного ладу. По братерському рука в руку вони працювали разом з комуністами. А заволодівши Красною Їоркою, вони арештують коло двохсот комуністів та симпатиків і половину з них довільно малими групами розстрілюють протягом сорока восьми годин. Очевидно думка про те, що полонених або переможених комуністів можна і не вбивати зовсім не приходить їм в голову. Таку саме психологію виявляє наказ генерала Родзянка: "В імені Установчих Зборів, говорить він, наказую розстрілювати всіх комуністів". А Юденич в той же час оповіщає, що під загрозою смертної кари всі мусять видавати комуністів. Психологія Версальців. В травні 1871 року за оден тиждень реакція пожерла 30.000 жертв, а в 1918 році білий терор у Фінляндії винищив від 10.000 до 12.000 повстанців та запроторив у в'язниці понад 70.000. Білий терор зароджується в зраді і розстрілах, має ту

особливість, що ставить своєю метою приборкати широкі маси і винищити найсвідоміші та найдіяльніші одиниці з народу. Червоний терор ґрунтовно відрізняється тим, що він попереджає і запобігає, не маючи иншої мети, як тільки зламати спротив меншости. Червоний терор також куди менше кривавий, ніж білий. З цього приводу можна теж навести порівняння поведінки реакціонера переконаного в святості права гасінного, з поведенням ідеаліста бунтаря, якого безперечно можна роздратувати, але з якого не можливо зробити холодного ката, що з задоволенням і насолодою слухить “порядкові”.

22—23-го червня 1919 року

Хвилина найбільшої небезпеки минула, хоча ні наступ Юденіча, ні білих карельських ватаг ще не цілком спинено. На півночі Англійці розпочали атаки в напрямі Онезького озера. На південному заході Поляки завдали нам поразку і захопили позиції. Але Петроград, очунявши від несподіванок, що хвилини зміцнює оборону та віру в себе. Він набуває нових сил, його зусилля самозахисту, особливо в середині, швидко зростають. Постанова Центрального Комітету Комуністичної Партії з 14-го червня, оголошена під час мобілізації бойців для фронту вимагає, що-б усі члени партії негайно навчилися стріляти з кулеметів.

Тепер розпочато різні надзвичайні заходи обережності. В усьому почувається тверда рука керівника внутрішньої оборони Петерса. Ці захо-

ди заслужують уваги. Народжені практикою громадянської війни, вони можуть піддати думку про саму теорію цієї війни. Насамперед треба досягнути класового ворога,—білих. Наказ число 960 з 22-го червня вимагає, щоб кожний громадянин мав спеціальну трудову посвідку, що її видається в місці роботи. Всі особи, що живуть з праці інших або що не працюють, зобов'язані на протязі трох днів з'явитися до Палаца Праці. Там їх перепишуть і дадуть спеціальний документ кожному.—Домові комітети та міліція, що доглядають за вулицями мусять перевіряти виконання цього наказу.—Це був здоровий удар по “білому” населенню, що складається з спекулянтів, з інтелігенції, непримирно ворожої до радянського ладу, зі старих та нових багатирів, що потрапили зберегти себе як окрему групу і вичікують свого часу. А коли вони прибули, то всіх, кого вважали підозрілим, негайно вислали на роботи для оборони фронту.

Обов'язковий регулярмін установлює точно означений новий контроль і приписи для руху автів та самокатів, — в день і в ночі, в місті і поза містом. Для права їзди в місті треба мати два різні дозволи: оден на їзду від семи годин ранку до одинадцятої години вечера; а другий—від одинадцятої години вечера до семої години ранку. Для всякої подорожі поза містом треба мати спеціальний дозвіл. Усі авта без винятку контролює міліція. Як що зважити, що переведення найменших контр-революційних заходів вимагає хутких переміщень, то ця обережність була дуже на місці.

Наказ негайно здати зброю, що залишилась в

руках громадян та труси помешкань, що були з цим зв'язані, привели до повного обеззброєння внутрішнього ворога. Натомість взялися озброювати робітничі елементи. Та ж сама зброя буде вжита для іншої справи 24-го червня. "Комітет Робітничої Охорони" поблікує ухвалу за підписом Зиновєва та Петерса і жадає від професійних спілок організування записних робітничих курнів. Їх будуть формувати робітники петроградських фабрик. По кварталах і заводах мають бути утворені штаби.

Петерс знову сповіщає через плакати, "що всякого у кого знайдуть, зброю або амуніцію після 24-го червня, буде негайно розстріляно". І тим чином ми знову приходимо до терору, цього логічного висліді з усіх заходів.

...Мені здається, що я сам бачив як в ці три важні дні на очах всіх зароджувався терор. Надзвичайна Комісія тільки що оголосила спис шістьдесяти шости розстріляних. Він заповнив цілу шпальту в газеті. При кожному імені указано мотиви присуду. Тут знаходяться організатори зради, та їхні спільники на Красній Гірці, в Кронштадті, та по інших місцях; монархісти, члени республіканського центру, зірая аєнтів шпигунської організації "Симон"; старшини, урядовці, шахраї, два міліціонери, що продали свою зброю, кілька аєнтів самої комісії засуджені за крадіж та витрату фондів і банду злісних шкуродерів, що заробляли на голоді. Разом шістьдесять шість душ. Це менше ніж було забито наших по зраді на Красній Гірці. Взагалі, за цей місяць непощадно

громадянської війни від червоного терору в Петрограді загинуло менше ста п'ятидесять душ, як що вірити оповіщенням присудам. (А чому б їх не оголосили, бо ж саме через ці прилюдні оповіщення терор і впливає на ворога). Але якщо ми навіть у згоді з цими поголосками вулиці, яка як відомо, завжди перебільшує та перекручує правду, подвоїмо і потроїмо це число упавших в громадянській війні, то й тоді кількість жертв червоного терору буде до смішного мала. В усякому маленькому містечку, захопленому реакціонерами, від руки білих гине куди більше робітників, "Жидів" та всяких "більшовиків".

Раз в ночі я заблукав до надзвичайної комісії може саме в той час, коли вирішувалась доля цих шести десяти жертв. Тут же був і Петерс. Одягнений в військове вбрання і спокійний, і з себепевним виразом на своїм обличчі, не одриваючись від телефону він стежив за ще невирішеними операціями зовнішньої і внутрішньої оборони. Новини наспівали мов удари грома: "У Кронштадті горить форт. Англійські літаки бомбардують флоту.—На отім панцирнику приготавляється зрада. На Красній Горці білі систематично розстрілюють усіх бранців і звертаються з закликком через радіо до англійської флоти.—Штаб одного полку попав в руки Юденича і був вирізаний.—Балахнович спалив село. На такій ось вулиці знайдено таємну друкарню і відозви на користь Установчих Зборів. В однім будинку знайшли склад рушниць та бомби.—А тут на горіщі — кулемет. Там в льоху бомби. На фінляндському кордоні

затримано агента Національного Центру, що ніс з собою з міста доручення від білих... В Карелії білі здобувають перемоги... На вулиці Н. спекулянти та грабіжники обікрали комунальний кооператив: населення буде два дні без цукру. Крім того якийсь шкурник комуніст пустився на крадіжку.—На Миколаєвській залізниці тільки що зроблено замах, щоб спинити постачання"... Оттакі новини одержує з ранку до вечера і з вечера до ранку людина, на яку покладено найвищу відповідальність за оборону столиці. Він знає, що найменша помилка, хиба, нерішучість, або слабкість, може спричинитись до фатальної зради. Прихована зненависть чигає повсюди. Тільки мале число людей певні,—та ця маса озброєних робітників героїчних, але темних і убогих, що живуть переважно почуттям і серед котрих білі глухо провадять свою роботу. І ось цьому революціонерові, що займає такий відповідальний пост подають цей список шестидесяти білих старшин—зрадників, інтелігентів—антантофілів, шахраїв і сумнівних комуністів"... Чи може він вибрати поміж двома присудами? Чи сама залізна доконечність не велить йому без хитання хопитися терору? Без цього то може вже сьогодні у вечері революція загуркотить і загине в нашій крові і крові всього народу. Старий закон говорив—"убивай, щоб тебе не вбили". Але в наших обставинах він вищий і менше жорстокий, як було завжди і не щодавно, бо ми перекладаємо його так: Зруйнуй минуле з його утисками, брехнею, визиском і насильством, щоб будучина належала вільному робітникові і вільному суспільству.

Вигуби цю жменю реакціонерів та ретроградів наїздників.—Шістдесят шість, сто чи триста,—яка різниця? Щоб зберегти десятки тисяч робітників, котрих вона була-б знищила, коли-б перемогла. Викорінюй за всяку ціну цю реакцію, що намагається піднести голову, бо її перемога навіть тимчасова була-б нещастям для цілого світу.

...А потім ті, що самі не пережили цих хвилин громадянської війни, ті робітники та революціонери, що живуть у згоді зі своєю буржуазією, понижуються перед нею, першими шпурляють в нас камінням.

МАКСИМ ГОРКИЙ І ВІЛЬЯМ ШАТОВ

Кінець червня 1919 року

Олексій Максимович, або Максим Горкий, перший майстер сучасної російської культури, людина з насупленими бровами, з рисами обличчя, що висувається грубішим ніж звичайно і землистого кольору шкірою. З під його насторбурчених вус визирає придушена журба і ще більше страждання. Його робочий кабінет на Кронверському проспекті умебльований тільки писарським столом з купою книжок та манускриптів на нім і високими шафами з книжками. Одиноким оздобом цього суворого кабінету—це дорогоцінні речі китайської штуки, Будда, вази.

Олексій Максимович є великим свідком нашо-

го часу: людським сумлінням, що все бачить, все знає, цілком розуміє революційну трагедію і вперто студіює майбутнє. Далекий від безпосередньої боротьби, він одначе не є байдужним до подій громадянської війни. Він відгукається на всі її великі злидні. Ні на кого мабуть терор і диктатура, ці характеристичні риси революції, не справили такого гнітючого вражіння як на нього. Ціле своє життя він був спостерегачем, мислителем і, в супереч його власним твердженням, жалісною людиною. Хибаж це не трагедія: зберегти глибоку чуйність мистця, відданого людскості в той час, коли люде кидаються оден на одного в шанцях і на вулиці. А проте цей свідок, чий суворий присуд часом аж затьмарює мов темним серпанком світлий і добрий погляд його очей,—цей свідок всією своєю душею був з нами червоними. Бо він—за безкрає, або як він сам каже, за “планетарне” майбутнє, що кінець кінцем народжується таки з великої скорботи сучасности.

З нами була одна гарна товаришка Мадярка. Ми розмовляли про Радянську Угорщину, де соціальна революція відбувалася навдивовиж мирно. Народження цієї радянської республіки не пролило ні одної краплі крови. При цих словах обличчя Олексія Максимовича стало лагідним. “Ну, звичайно, дуже радо я напишу щонебудь для Угорщини, у вас події розвиваються зовсім инакше, як у нас. То—Європа!” І він сміється. Безкровна революція, нове суспільство, що народилось майже без страждань, після того, як буржуазія, зломившись під вагою своїх власних злочин-

нів, здала всі свої позиції! Що за пречудний і величний сон! Максим Ёркий наче просіяв від цього видовища.

Виконавчий Комітет Третього Інтернаціоналу здається мав менше віри в цю ідилію, хоча профан ще не бачив ні одної хмаринки, що була б затемнювала будучину Червоної Угорщини. Привітання з яким Зиновєв звернувся до неї 12-го червня, закінчується такими повторними словами: "Озброюйтеся—організуйтеся! Організуйтеся—озброюйтеся!" Будучина дасть відповідь, хто мав слушність: чи неймовірний трибун, чи мисленник з чудовою і поверховою надією.

Кінець місяця червня 1919 року

"Червоні війська під Петроградом тільки що розпочали наступ. Вони посунулись 10—15 верстов наперед, взяли чимало кулеметів, гармат та полонених. Сотнями білі переходять на наш бік, здебільшого разом зі своєю зброєю" Це—депеша з 24-го червня, підписана революційною радою десятої армії В. Шатовим. В часі операцій на фронті Шатов ніколи не з'являвся між нами в Петрограді. Це щирий веселий хлопець, червоний з лиця, дебелий, круглолиций, завжди добре виголений, добродушний, з виразом людини, що їй гадразд поводитьсь. Він займає видатне становище. Це наш "генерал". Попереду він був кілька місяців "губернатором" червоного Петрограду, а на початку повстання рядянського ладу "диктатором транспорту" Північної Комуни. Але най-

дивнішим, принаймні на думку людей звиклих до традиції, є те, що Вільям Шатов — анархіст.

На другий день жовтневої Революції він опинився силою подій на становищі губернатора міста. Червона Івардія того часу, складена здебільшого з анархістів, була фактично єдиною силою, що поставилась до нього з одностайною вірою. Його веселість, оптимізм, рішучість і невсипуща енергія цілком природно зробила його керівником Червоної Армії. Одного разу його запитали: “Але як ви, будучи анархістом, признаєте владу”? Він відповів також запитанням:

“А чи не треба хіба боронити Петроград”?

Я знаю, яку сувору школу він перейшов. Під час сумнівних переговорів в Берестю Литовському німецький наступ на Петроград, що був у той час радянською столицею, ставав для всіх що раз яснішим, отже треба було ровпочати евакуацію величезного міста, щоб урятувати найцінніші мистецькі багатства; склади зброї, муніциї, золота та головні уряди революційної влади. Але для індивідуального егоїзму не було поставлено ніяких меж. В місті де триста тисяч червоного пролетаріату приносили всякі жертви, було тричі більше дрібної буржуазії та відсталих робітників з буржуазними звичками, коротко кажучи, людей старого режиму. Вони просякли його звичаями, формами думання та діяльності. Жадібні на зиски, нерозбірливі в засобах, без іскри революційного ідеалізму, вони дбали тільки про свої дрібні особисті справи і не спинялись перед ніякими засобами для реалізації їх.

Більшість з цих людей, охоплена страшною панікою, бажала повивтікати з Петрограду. Поїзди ще перед стацією бралися буквально штурмами. Машиністів та кондукторів деколи просто забивали. З натовпу витягали людей, здібних керувати паротягом і силою їх змушували вести поїзди. На дахах вагонів та на тендерах, взагалі всюди, де можна було якось приміститись чи покласти коша чи пакунок, все було забито чоловіками і жінками. На підніжках вагонів відбувалися жорстокі бої за місця. Ножі та револьвери робили своє діло в гущавині натовпу. При відході паровики розчавлювали тих, що в хвилину загального сумяття попали під колеса. Кожного разу перед відходом потягів відбувались брутальні сварки та криваві бійки. Майже кожного разу потяг залишав по собі криваві сліди. В поїздах, в вагонах не було ні вікон, ні лавок і майже не було дверей. Анархіст Вільям Шатов взявся організувати евакуацію. Він пустив в діло низку заходів, а його рішучість та енергія мали великий вплив на залізничників і були чи не першим фактором, що забезпечило успіх його завдання. Він не злякався оточити залізницю кулеметами і коли повставала потреба він без вагання опорожнював ваони з допомогою стрілянини... Такою ціною наладжено було евакуацію і транспорт "Північної Комуни" почав знову працювати, не зважаючи на голод, на війну зовнішню і внутрішню. Инакше було-б усе загинуло.

Шатов розповідає про це і також про дещо инше з енергією і захопленням людини, вільної від ідеологічних упереджень та навіть від тра-

дицій. Його заслуга в тім, що він тямить пожертвувати реальність на користь абстрактної ідеї. На погляд цього російського робітника, наскрізь американізованого, чин перевищує всяку теорію, бо чин—то життя. “Анархія не є ідеальна формула. Вона повинна бути і має народитися тільки з чину. Чи може бути революція без насильства, примусу і влади? І хіба ж це зло не є злом громадянської війни?” Шатов запевняє, що краще перемогти цією ціною ніж бути переможеним за ідеали... і ідеалом. Працюючи в повній згоді з метою, Шатов не належить до комуністичної партії. “Скоро чи пізніше, каже він, ми зустрінемося супротивниками”. Але мені видається, що цей можливий обрахунок, коли подивитись на його роботу відсувається на неозначене майбутнє. На його думку а також на думку подібних йому ясних розумів, анархія не може виникнути сьогодні з хаосу насильства та егоїзму. Ні, вона повстане колись як наслідок чи вислід нової культури і нової організації виробництва в комуністичному суспільстві.

...Інші анархісти гостро йому дорікають. Це ті анархісти, що потраплять відважно, кожний на свій зразок загинути за революцію, іноді також на шкоду революції. Але зберігаючи чистоті своїх принципів, вони відмовляються керувати подіями і ухиляються нести за них відвічальність. В інших часах терор лютував ще дошкульніше і гірше, але його причиною було те саме і повстав він в подібних же обставинах, витворених безнастанними внутрішніми змовами, чужоземною інтервенцією, зрадою, голодом, одно слово, невпинною загрозою смерті.

Я не думаю, що-б в подібних умовах можна було обійтися без терора, хоча звичайно кожний

революціонер повинен почувати обов'язок його обмежувати, поставити його в рамки і так ретельно ним орудувати, що-б обернути його в найстрашнішу зброю. Бо він забезпечує перемогу не через те, що карає багатьох, а через те, що карає справедливо.

Історія всіх революцій має чимало схожих сторінок. Сучасна революція є найглибша і найбільше соціальна. Особливо багато схожих і дивних моментів можна знайти між другим роком революції французької та другим роком революції російської. Еміграція, інтервенція, коаліція контр-революціонерів, Вендея, сепаратистичні і внутрішні рухи, безперестанні змови, голод і терор не могли повторитись в тотожних формах в цих двох великих історичних випадках у наслідок тільки простого збігу обставин. Це все, як і хід світових воєн розвивається в згоді з певними загальними законами, що їх наука пізніше відкриє, а ми їх нині можемо хіба передчувати. Та й зрештою немає потреби малювати собі добу 1793 року, що-б зрозуміти що багата і потужна кляса не дозволить позбавити себе багатства без боротьби на життя і смерть.

І ця смертельна боротьба в Червонім Радянськім Союзі пожерла чимало жертв. Де-коли ці часи з ненависти прибирають таких болючих форм, що відчуваєш себе наче на краю розпуки, починаєш сумніватися в людині, в ідеях і в самому собі. Виднокруг видається темним. А божевілля людини видається таким великим, що не бачиш ніякого виходу. Всі радянські революціонери перейшли через ці сумніви і пережили цю смугу нудьги. Одні з них зломалися, але більшість з них вийшла з дущами прагненнями до ідеалу.

Бо суть є в тім, що в той час, коли потвора

панувала над червоним містом, тисячі і тисячі людей жили в ній і були готові загинути, маючи в собі свідомість, що вони виконують величезну чудову й необхідну справу і що вони працюють для майбутності і для цілого людства.

Дві або три блискучі ідеї безнастанно ввижаються мені в голові: комуна, братерство працюючих, інтернаціонал і братерство рас. Вони намагалися визволити жінку, дбати за добробут та безпечність для дитини і вони безнастанно і суворо чистили свої власні лави. Бо суть є в тім, що в ці дні варварства червоне озброєне місто пильнувало свої бібліотеки, школи, палаці, що нині стали народними клубами, або діточими захоронками, своїх поетів, учених та музики.

Суть є в тім, що любов до культури в цій місті була на стільки висока, що під час зради під загрозою англійських гармат, в годину голоду вона могла зібрати найкращу частину громадянства довколо Глазунова або молодій жінки, що скромно читає епопею „Дванадцять”—цю шляхетну і дивну поему Олександра Блока, що в ній містично представлено дванадцять апостолів нового Євангелля.

Суть в тім, що можна подивляти це революційне чутливе, палке людство, коли до нього наблизитись і познайомитись з його роботою; можна подивляти його готовість принести в жертву майбутньому все, що воно має найсвятішого, найкращого.

Бо суть є в тім, що-б знати, що навіть сама кров, пролита в цій боротьбі, принесе свої плоди: бо справа є в тім, що-б забезпечити трохи добробут та справедливість і щастя світля отут на землі—у новім суспільстві.

Петроград 1—7 січня 1920 року.

ЧАСТИНА ДРУГА

ДРУГИЙ НАПАД НА ЧЕРВОНУ СТОЛІЦЮ

Норазка

Противу до пацери міліції.

Після останнього чергового виступу в міській залі

1919 року життя змінило в міській залі і стало

жизне життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

залі і стало життя в міській залі і стало життя в міській

НАСТАВНА ДРУГА

ДРУГИЙ НАПАД НА ЧЕРВОНУ СТОЛИЦЮ

Поразка

Проминуло чотири місяці.

Після останнього переполоху в місяці червні 1919 року життя ввійшло в свої береги і стало майже зовсім нормальним. По вечерах театри переповнені глядачами вщерть. На концерти, віча, зібрання приходить щодня звичайна публіка. Навіть торгівля стала відживати і чимамо магазинів знову поодкривались.

Ювеліри, антикварники, парфюмерії, крамниці з річами роскоші, книгарні, крамниці з харчами, в котрих на жаль нічого, крім риби і подробленої кави не можна було знайти, і всякі спекулянти, все це робило блисуччі діла. А на ринках гомонів тисячний натовп—торгівля йшла повною ходою.

Звикли жити в сусідстві з постійною небезпекою на яку всі дивились, як на неминучий фатум, населення робило свої діла як завжди. Ніхто не хвилювався і тоді, коли газети в своїх повідомленнях з фронту сповістили в трох дрібних

рядках, що “під нагнітом ворога наші війська залишили позиції під Ямбургом”: Ці позиції здаче були дуже важні для столиці, бо, знаходячись всього 115 верств від Петрограду, під самим носом Нарви, вони уявили собою єдину видатну оборону червоного міста. Після захоплення Ямбура червона армія вже могла спіратись тільки на Красне Село, Іатчину.

Справжнє диво офіційальних інформацій. Вони говорять те, що ціле населення вже давно знало. Ця швидкість з якою новини навіть ті, що їх задержують таємниці, поширюються серед народу, є просто дивовижна і варта спостереження.

Що скоїлося? Добре поінформовані люде, члени партії, що роблять при Виконавчому Комітеті Рад, не дивувалися. Наші війська мали того всього понад силу. Поганенько годовані, не добре одягнені, залишені на фронті без зміни і підтримки протягом тижнів і місяців, вони понад те все ще були деморалізовані бездіяльністю на естонському фронті. І ось проти них пускають кілька танків (пять), і все пішло шкереберть; всі пустились на втікача, рятуючись, хто як міг. Коли оден товариш розповів мені це в трамваї вагона по дорозі до Смольного, пояснюючи так просто, що підтримки немає через брак військових готових сформованих одиниць і що одного слова “танки” вистарчило, щоб нагнати паніку на наше військо, я уявив собі простого солдата, подібного моему співрозмовнику, і довгі нічні години суворой праці, і... зрозумів усе.—

Настрій солдата

Підчас нічних ревізій по помешканях мені товаришував оден товариш. Зморений і також засмучений характером нашого завдання, ми спинялися перед запертими помешканнями—часом здорово грюкаючи у двері прикладом рушниці.

Раз стояли ми перед дверима. Навколо нас танцювали химерні тіни від червонуватого світла свічки, що з дому освітлювала також грубі риси селянського обличчя. Ми обмінялись кількома словами. Йому було холодно. Притулувши до грудей рушницю він завзято тер руками і говорив мені:

—Вісім років скоро, як я на службі... Коли вибухла війна я кінчав мою роботу. Я бився на Буковині, в Галичині, під Ригою .. Потому ми вже думали, що настане мир, але запалала громадянська війна.

Він нікого не винуватив. Він загально розумів причини.

—Гей! Антанта, союзники!

І він не знаходив інших слів що-б висловити своє почуття, крім невизначної лайки, вимовленої майже тихим голосом проти тих, що в другім кінці Європи, у затишу і в славі вирішують різанину в цій частині світу,

—Наволоч!

Ні. Я недивуюсь, що часом, охоплена жахом перед танком або піддаючись страшній втомі, наша убога сіра череда вояків, кров котрих лється кожний день протягом цих довгих років, часом кидається на втікача, рятуючи життя.

Я не знав, що сказати йому, так мені видавались всякі слова марними і порожніми перед лицем живих фактів. Старий режим взяв від нього, як від усіх йому подібних, три роки життя. Старий світ, dokonуючи свій великий злочин, за три роки обернув його в річ, яку вбивають і річ яка вбиває. А революція, що йому стільки наобіцяла, що терпить і бореться задля нього, що вона йому дала?!

Він робить майже те саме діло, що робив поперед. Він, оцей мій бідний солдат-брат, завжди сидить в пекельному колі війни і може, і це найстрашніша річ! він цю війну розуміє не більше ніж першу. Шанці, воші, рани, шрапнелі, захоплені або втрачені позиції, загинувші товариші—все для нього завжди те саме, ніякої зміни!

Однаке ця людина не стала *солдатом*. Він лишився працівником землі; його земля, його хата, його жінка, десь на нього чекають, і це там його життя.

Отже, инколи він підупадає духом. Голова йому вернеться і він не знає вже, де правда, справедливість, або де його вороги, ті що бажають йому довічного рабства, або де його друзі... Жорстока іронія долі: революція вже два роки бється на пяти фронтах, бо вона проголосила, що робітник не повинен битися зі своїми братами, і що всі люде з природи є брати в праці,—оця іронія і ці глибокі сумніви його турбують.

Поодинокі, групами, цілими сотнями вони “переходять” на бік ворога, тоб-то вони рятуються “заздалегоди”, з божевільною надією, що це вже

буде кінець... Але там їх знову мобілізують для бою, на цей раз за багатих, під командою і дозром пихатих генералів, що тямлють як змусити дядька до послуху. Тоді він переходить знову до другого фронту, вертається до нас, бється стоїчно, героїчно; він бється хоч не хоче битись...

Версальді проломили двері

Коли трапляється якась несподіванка, завжди видається, що вона найстрашніша... Отак і зараз у двадцять чотири години атмосфера міста змінилася. Від спокою і байдужности, ми переходим в стан нервової напруги і боевої уважності. В четвер 25-го жовтня "Правда" проголошує осадний стан, а це тягне по собі низку драконівських заходів: закриття театрів і кінів; заборона виходити після восьмої години вечера без спеціального дозволу; замкнення крамниць і ринків. Останнє розпорядження мені видається хибним; я не бачу ніяких причин до цього. Комунальні крамниці мають так мало краму на продаж, що без допомоги приватного торгу і таємної спекуляції не можливо обійтися.

В той же самий день ціни подвоюються: бо розпорядження нічому не запобігає, тільки прикро ускладнює річі. Хто його видав і чому? Ніякий апарат контролі не функціонує. Ніякий апарат критики не існує в цей час неблаганої і абсолютної диктатури. І певно, коли тут, як мені здається

ся, сталася помилка,—то вона була великою: бо вона знеохочує до нас дві третини населення, викликаючи нові ще більші труднощі для постачання. Отже досить одного поганого недотепного розпорядження, досить трохи злої волі чи жарту десь наспіх урядженого штабу, щоб зіпсувати справу. Бо в цей мент треба було наспіх. сяк так організувати боевий апарат головного штабу внутрішньої оборони. Ворог в тридцяти п'яти верстах, наші війська розбито в кількох місцях. Доля червоного Петрограду залежить від останньої баталії, що може скінчитися на наших вулицях. "Версальці" виломали одну браму!

На другий день 24-го жовтня становище погіршується. Красное Село, Іатчина, Павловськ, Детское Село (колись Царськое Село), захоплені білою армією. Їй залишається перейти тільки оден етап. Ніколи небезпека не була такою великою. Все робітничє населення віком до 45 років мобілізовано.

В коридорах Смольного повно народу, що наспіх озброювався хто чим міг. Це фабричні робітники у плащах і шубах. Вони чіпляють на свою цивільну одіж патрони, беруть рушниці і це надає їм вигляду повстанців.

Комуністична партія мобілізує всіх своїх членів, жінок і чоловіків. Жінки також ідуть на фронт або в окремих жіночих відділах, або як сестри для допомоги раненим. Постановою на відповідальні пости на фронті, Центральний Комітет негайно виряджає довірених боевиків.

Але місто зберігає свій звичайний вигляд. Лед-

ве помітно збільшений рух на великих артеріях, —мчать мотоциклети, авта, військові грузовики, або грузовики внутрішньої оборони.

Часописі оголошують, що приїхав Троцький. Вже довго його не було. Становище дійсно мусіло бути дуже серйозне, коли він кинув Москву в той час, як справи на південнім фронті повертаються проти нас. Армія генерала Денікіна взяла Курск і Орел, два великих міста Великоросії, що від початку революції ні разу не були заняті білими. Вона загрожувала Тулі, арсеналові Червоної Армії і Москві. Люде хитали головами. Інколи в трамваях і на вулицях можна було з ненацька почути уривки багатозначних розмов. Очевидно, більшість населення, ті, що не є ні робітники, ні комуністи, не революціонери з виховання, і всі, хто не має інтереса піддержувати новий лад, чекають якихось подій. Багато вважають, що це початок кінця. Здається ніби смертельна байдужність охопила всіх отих ходоків, що чимчикують до свого звичного заняття, з безтурботним виглядом, якого не обходять болючі справи. Петроградська Комуна може завтра пролле свою кров на барикадах.

На дворі сіро, вогко. Нудно. Росить рібний дощ.

То була година...

Я знаю її. Була година коли здавалось все загублено. Все? Ні. Петроград. Але для мене, для тисячі інших, Петроград в цей момент, був усім. Його падіння було чимсь неймовірним, як перший грім гуркіт завалу революції.

Трімкий дріт між Смольним і Кремлем передавав серйозні голоси і серйозні слова. Сям і там уважливі мозки намагались зміряти дієві сили, і зважити шанси. Наші сили видавались мінімальні. Ми бачили, як навколо колишнього московського великого князівства вузчало смертельне коло контр-революції. Паризька Комуна, 1905 рік, Фінляндія. Здавалось пролетаріят не робив інших поступів, а йшов від поразки до поразки. Чи буде цей 1919 рік зловісною датою? Як удержатись повсюди? Чи можна обійтись без пожертви Петроградом? В певні хвилини сумнів здавався непереможним. Говорять, що навіть Ілліч піддався цьому сумніву. Зиновєв волів держатися. Тимчасом Троцького поїзд гнав до Міста в Небезпеці.

Мій друг М. бачив в ці дні Леніна. Володимир Ілліч був спокійний, як завжди; він сміявся звичним сміхом,—коротко, весело кепкуючи; спокій не залишав його важке чоло. “Ну, й щож—говорив він йому з переможною посмішкою,—ми повернемо знову до підземної роботи”.

.....Два поїзди переповнені нашими дітьми, яких кати не помилують з причини хоробрости їхніх батьків і матерей, відправлено на Вологду, Перм, Екатеринбург і Воткінськ. Деякі товариші підготовлювались для нелегальної роботи в Петрограді, коли-б він попав до рук білих. Вони забезпечували себе старими царськими паспортами. Інші знову міркували над мапою, будували невиразні пляни, гадаючи на випадок поразки в вулишній боротьбі, відступити через Неву... і розпучливо подавшись здорж річки, без харчів, пішки, не знаючи напевно і точно, куди і як...

Стаття Троцького

Цього вечера "Ізвестія" друкують провідну статтю Троцького: *Петроград борониться сам також з середини*. Дві шпальти холодних льодічних і точних аргументів.

Читаючи це, я викликаю в уяві його металічний голос, його рульовану жестикуляцію, його високу військову і досить просту постать, сконцентровану енергію, непорушну певність і віру в себе що світить з усієї його особи. Ніхто інший не міг написати цієї статті; написати так просто, твердо суворо.

Зі стратечного погляду, викладав він, найвигідніше в даний момент було-б втягнути ворога в місто і тут дати йому бій. Маючи в своїх руках телеграфічний апарат і телефони, захищаючи стратегічні становища за допомогою робітничого населення, ми обернемо Петроград з його плутаниною вулиць, з його каналами, його домами, перетвореними у фортеці і засідки, в могилу для маленької білої армії. Є лишень кілька точок, що їх треба заощадити—це ті, де знаходяться мистецькі багатства і неповинні жертви, "кров котрих в кожному випадку не паде на нас". Але висновок не має в собі ніяких двозначностей. Коли Червона Армія не виконає свого завдання, Петроград сам мусить боронитись в своїх мурах. "Держись на поготові Петрограде! Може тобі належатиме честь написати у ці дні Жовтня найславнішу сторінку в твою історію"!

Коли так пише ватажок армії, то полохливий мешканець, звичний до оптимізму команди і влас-

ти, малює становище в найгіршому світлі. Мовчазні тичби людей збираються перед плакатами. Зненацька всі здригнули. Десь неподалеки від Гостинного Двору, з другого боку шосе, здається, вибухла бомба. Але це тільки нервова несподіванка, яка нікого не турбує. Понурий, сірий дощевий вечір обнімає місто.

Розмови серед мешканців віщують початок паніки. Кажуть, що літаки бомбардували Смольний. Говорять, що одна бомба спльондрувала дім на Садовій вулиці. І те і друге — неправда. Звідкіля йдуть ці чутки? Вони несвідомо повстають з ляку, з надто гострого зворушення, з уяви на рода. І вони переходять з уста в уста, їх несвідомо збільшують і перекручують у чисті сплетні.

Миттю повстає організація внутрішньої оборони. Що-б її створити, треба було тільки скористатись апаратом комуністичної партії, що це взяло більше як кілька годин часу, дякуючи точній реєстрації сил, централізації ініціативи, точному розподілу функцій партії і правительства, вся енергія міста раптово відвернулася від своїх звичних справ і зосередила свої зусилля в однім напрямі: підготовлення боїв на вулицях, що-б їх боронити, що-б боронити кожную вулицю, кожний дім, оден за другим. Навколо кожного районowego комітету партії—район це округ—утворюється трійка—комітет з трьох душ, якому передається повна влада і оборона свого відтинку. В партійних приміщеннях діяльність горячково розвивається, але дивна річ, майже нігде не чути звичного стукання писальних машин.

Петроград в ночі

В осьмій годині вулиці завмерли. Але скільки сторож, вартових, постів, дозорців! Внутрішня оборона добре зроблена. На рогах вулиць по два, по три міліціонери нещадно перевірюють спеціальні перепуски, що дозволяють ходити по вулицях після від певних законних годин. Потім—патрулі вояків, у великих білих папах, з під яких визирають непривітні діточі обличчя.

По два-три, комуністи патрулюють також, перевіряючи охоронну варту. Це здебільшого жінки, робітниці і урядники.

Тарахкотять мотоциклетки. Раптове світло ладетилинового ліхтаря на хвилину засліплює мені очі. Мотоциклетка спиняється біля пішоходу, на ній сидить двох чоловіків у чорних шкіряних куртках, кожний озброєний довгим пістолем Мавзера в дерев'яній піхві причепленим до пояса. Один з них мусить бути начальник служби охорони внутрішнього ладу, бо він швидко розпитує міліціонера...

Яка користь з цієї переборщеної обережності? Це вже видається мені цілком зайвим в непорушній тиші ночі. У вікнах великих зовсім чорних і височенних кам'яниць нігде не видно світла. На вулицях ні душі, крім кількох партійних товаришів, що повертають зі служби або йдуть на службу. Нас—тисячі і тисячі, озброєних, організованих для оборони революції. Ми відчуваємо себе живою потугою, єдиною потугою. Чи можливо, що-б у цім чорнім, мертвим мовчазнім місті наш ворог також стежив за нами?

Комуністи

Третя, четверта година ранку. Повітря раптом здригнулось від недалекого гуркоту гармати. Від короткого вибуху тремтіли всі ті, що спали під загрозою небезпеки в цих чорних помешканнях. Еге! справді зітхнули люди з полекшою. Бо чекання гнітило. Отже діло порішено! Буде бій; буде кров на бруках і барикадах. Комуна на ногах; вона дорого заплатить за свою смерть!

Гармата гупає зовсім близько, близько, з малими перервами в кілька хвилин. Вікна дзвенять. Видається чується дихання сталевого чудовиська. Я нахиляюся до вікна. З кожним вибухом, геть там далі, біля порту великі білі блискавки вилискують на чорнім небі. Без сумніву це наша флота садить. Отже ворог наближується, може він уже біля Нарвської Брами, в Путиловському районі... Ось і баталія в середині міста!

Перед учора, ще коли страшна небезпека не була всім очевидна, до нас приходив оден товариш, відомий член Ради, і то вже тоді ми передчували ці серйозні хвилини. Зараз, коли я швидко йду по спокійних вулицях просто на зустріч блискавиці, на вибухи гармати, перед моїм зором повстав його образ: це—людина нервова, рухлива—з нерівними жестами, з роскуйовдженим волоссям, з малими чорними довгастими очима, втомлена людина, на яку підземна боротьба, тюрма, заслання, бунтарство і влада наклали глибокі позначки. Він пристрасний amator книжок, дорогоцінних річей, статуеток, медалів, котрими повно набито в його помешканні. Я добре відчував, що

від самої думки про втрату своїх колекцій й своїх книжок, тремтіння роспуки пронизувало його тіло і душу.

Крізь сумовитий сміх він сказав мені першим голосом:

—Ну й добре, ми кинемо книжки і візьмемо рушниці,—і він, махнувши рукою, щораз то дужче захоплювався далі: “Коли треба їм здавати червоний Петроград,—я пропоную його спалити, висадити його в повітря, обернути його в купу руїн! Перетяти водяні рури, висадити у повітря мости і електричні станції; боронити кожний квартал, кожний дім, камінь за камінем! Хай нас по вбивають до останного, але хай світ знає, що перемога над нами обійдеться їм дорого! А ідея “неутральних”, “невинних” не принесе нам нічого, крім болю. Більше немає неутральних. Хто мовчить, той з минулим і той проти нас”!

....В комітеті партії в одному з районів міста. Діється напроти Маріїнського театру,—на одному з поверхів маленького готелю, всі вікна якого освітлені. Коли я наблизився, дивовижна постать загородила мені дорогу. М'який вовняний капелюх, ковчир плаща піднесений; замість паса підперезаний биндою з патронами; за плечима рушниця з байнетом. Людина наближується, шкла його пенсне відсвічують. Я пізнав Н., великого аматора книжок і найбільшого писака в світі, оригінальну вдачу упертого бунтівника. Поляк чи Фін, знає вісім мов, теолог, юрист, літератор, анархіст марксист, а може ще що, хіба я знаю? Ми вітаємось. У кишені його плаща, під прикладом рушниці я помічаю велику книжку.

—Що ти читаєш?

—Пуанкаре “Вартість знання”...

—Ага,—“Вартість знання”.

В кімнату комітета я побачив людей, зовсім одягнених і озброєних, у чоботах, кожну хвилину готових схопитись на нерший сигнал. На момент я вдивляюся в цих комунарів, що сплять таким мервецьким сном потомлених людей, що навіть думка про наступну хвилину не в стані утримати їх від сну. Вартовий на дверях кинув на мене суворий погляд і не хотів пустити доти, доки я не показав йому мій партійний квіток. Містична повсюдність ворога тим робом дає про себе знати в найменших подробицях.

Люде відпочивають на своїх боєвих постах. А жінки також виконують нічну службу, піддержуючи звязок, готові сповнити всякі завдання. Тут їх зібралось душ двадцять, в цій кімнаті, наповненій недокурками сигареток, шкірами, атраментом. Рушніці стоять в куті. По столах повсюди розкидано акти, папери, карти, револьвери, мали і маленькі коробки від патронів. Закрутившись в свої плащі, молоді жінки сплять на дивані.

Інші з тиха розмовляють, роздираючи десь захоплений пакет листів. Одна з них зовсім молода, зі свіжими рисами обличчя, з темними смугами страшної втоми біля очей. Це наша секретарка: вона мабуть зовсім не спала в ці дні. А гармата, що не переставала гупати, викликала на її лиці тільки посмішку. Вона розповіла мені, що минулого року в таку боєву ніч вона породила на світ свого першєнця.

Це гупає наша гармата. Всього годину перед тим становище було зовсім трагічне, а тепер справа покращала.

В. Р. Менжинська, співробітниця Луначарського в Комісаріяті Народньої Освіти, стоїть біля телефона. Вона повернула до мене своє обличчя з правильними рисами і осяяне ореолом білявого волосся. Вона мені пояснила, що курсанти контр-атакою знову відобрали село Сергієво, коло Петергофу.. Це дві години перед тим зі Смольного було післано телефонічне розпорядження до всіх комітетів поробити останні спішні приготування до бою, бо ворог може вдертися до міста з хвилини на хвилину. Головний штаб озброєних сил міста вже залишив Лігово і перейшов до Балтійського двірця. В цей момент я зауважив, як молода маленька жінка у футрянім плащі дбайливо оглядає свій брауніні. Я пізнав живі очі Ліліної—Комісарки Соціального Забезпечення.

Мені видається, що я наскільки би не здивувався, коли-б в цю залю зненацька з'явився якийсь санкюлот, найбільше плебейської секції Комуни друг д'Еберта або Жака Ру, з червоною шапкою на голові, озброєний списом. Хіба ж я не в клубі яacobінців? І це в годину терору і Вандеї: Англіїпці ведуть проти нас війну на життя і смерть...

Становище нейтрального населення

Гармата ще гупає. Ідучи назад я проходжу повз гурта людей, що балакають біля порога дверей. Це без сумніву мешкальна варта з двох сусідніх домів. Один солдат з підв'язаною ногою, одна жінка з кольоровою хусткою на голові, і

двірник, і ще оден. Вони говорять про баталію за містом, незнаючи, чія це гармата гупає, наша чи ворога. Я наближуюсь і радісно настроєний говорю: “Це ми стріляємо! Новини добрі”!

І мої слова завмирають серед ворожої тиші. Потому солдат з підв'язаною ногою відповідає з ледви прихованим глузванням в голові:

—Чорт побери, новини дійсно пречудові, ніхто в тім не має сумніву.

Невже-ж населення проти нас?

Комуністи масово вписались у Червону Армію і пішли на фронт: але ж їх є від 12,000 до 15,000 у місті, що рахує ще понад 800,000 населення. Загал робітничого населення здається охоче відповів на заклик. Робітники також ремствують, але вони “завжди йдуть”—бо вони всі добре знають, знають інстинктивно, що на кін поставлено їхню справу. Майже все здорове чоловіче населення зі Шлісельбургу прийшло на допомогу. Але міщане? Що-ж з цією сірою масою людей, що не є ані робітники, ні заможні, ні бідні, ні революціонери, ні зовсім неuki, ні дійсно освічені? Що є з цією масою, що жила в столиці з маленьких зисків, на другорядних посадах, з крамарства, з ремесла, і котрих революція раптом позбавила ґрунту, з якого вони здобували засоби свого існування?

Вони проти комунізму, це я знав віддавна. Вони його засуджують без права відклику, як утопічну безглузду сваволлю. І їхня повсюдна недоброзичливість є не остання і не найменша причина наших злиднів. Але чи бажають вони перемоги білим?

Я прислухувався й розпитував. Ні. Вони хотіли-б переміни, бажали-б кінця неависному більшовизму, але не хочуть старого режиму, хочуть приходу знову білого терору. Тільки вони вірять в перемогу Юденіча, як в дуже ймовірну можливість. Оден інтелігент, інжінер, так визначив свою думку:

“В двадцять чотири години білі можуть бути тут, не здибавши серйозного спротиву. В місті не буде бою. Половина комуністів записані в партію тільки зза особистих інтересів. Вони повтікають. Опір буде тільки в деяких окремих випадках. Петроград—це достиглий плід, що сам падає в простягнуту руку. Населення сліпо з оплесками привітає того, хто йому дасть білого хліба.

З першого погляду ці арґументи викладені таким позитивним певним голосом, ніби мають велику вагу. Одначе це нічого не пояснює, як тільки блуд цих інтелігентів, професорів, інжінерів, дільців, котрі, як ми пізніше довідались, саме в цей мент орґанізували в Петрограді тимчасове біле правительство, і самі тим чином віддали себе під розстріл кілька тижнів потому.

Як і майже всяке надто певне міркування, ця арґументація була хибна. Це арґументація тих людей, що не мають ні віри, ні переконання, і не можуть уявити собі потугу нової класи, що прийшла до свідомости, не можуть зрозуміти, що події історії—назад не повернути, що проти течії не можна поплисти, що нові принципи є силою...

Байдужний і ворожий міщанин, хай він навіть буде десять раз численніший за комуністичний

пролетаріят, ледве чи можна брати в рахубу, бо він належить до минулого, бо він не має ідеалу. Ми червоні, незважаючи на голод і помилки, навіть на злочин, ми йдемо до великого города будучности.

Нелад, скороспішність, сумніви, затурбованість

Я маю цю велику віру в справу. Тим часом перед безпосередньою небезпекою, я вже весь хвилююсь... За багато партацтва, нещасливої і погано зладженої роботи, за багато безладдя справляють на мене вражіння, що кінець наступає. Газети оголошують комунікати тільки дванадцять годин після того, коли вже народна чутка їх повсюди поширила. Крім того є купа справ яких вони зовсім не торкаються, а саме ці справи грають найбільшу роль, саме вони дають змогу оцінити небезпеку.

А в тих колах, що їх називають керуючими, тоб-то у "Виконавчому Комітеті Рад" і в "Комітеті Партії", майже ніхто нічого не знає. Страшний день.

Прибувши рано в головний штаб, що займав на Гоголівській вулиці велику сіру кам'яницю, де колись містилась Асекураційна Компанія, я бачу, що увесь пішохід завалений всякими речами, тут є пакувальний папір, пакунки.... Машиністки, кур'єри, вістунки, штовхаються в коридорах витягаючи меблі, скрині. Грузові автомобілі з убивчим дзирчанням моторів крутяться серед хмари отруйного диму... Головний штаб вибірається. Він переселяється до безумовно більше безпечнішої старої царської Петропавлівської фортеці.

Випадково здибаю на сходах інженера Красіна. Він—високий, одягнений в сірий костюм, з білим компіром і манжетами, коректний, елегантний навіть. Старе обличчя з чітко зазначеними колись гарними рисами, погляд серйозний, він має вигляд ділової людини з Парижу або Лондона... Що чути? питаю випадково. Ніхто нічого не знає за події в ночі. Зв'язок вже переїхав до Петра і Павла...

Але там переселенче безладдя скидається на якесь божевілля. Що-б знайти якусь секцію головного штабу треба було ганяти по всіх будинках, що розкидались по алеях, по майданах, усаджених деревами, і поміж бастіонів. Кімнати наповнено всякими меблями, наваленими купою, як попало. Тимчасові написи на шматтях паперів з літерами, написаними синім олівцем, показували: автомобільний відділ, кабінет коменданта міста, і всякі інші відділи. Але той відділ, що централізує повідомлення та їх редагує, знаходиться далеко.

В Смольнім, куда я повертаю з головного штабу, нічого не знають і ще й мене питають, що є. Ніхто нічого точно не знає, крім, безсумніву головного штабу оборони. Це факт.

Ранком "Красная Газета" оголосила, що ми знову відобрали в ночі Іатчину. З міродайних кол мені сказали, що наші війська також знову заняли Царское Село. О третій годині я довідуюсь, що ні те, ні друге не є правда. Гармата гукає далі з певними перервами. Юденич держиться далі в Іатчині.

Республіка в небезпеці

Юденич сидить в Іатчині... Денікин, забезпечений Антантою, харчем і муніципсією, топче ногами землю Великоросії. Він тільки що перейшов за Орел.

Орел старе російське місто, якого ще ніякий ворог не захоплював. Від нині вже не на дорозі до Тули і Москви, вже не лежало ніякої природної перешкоди білій армії. Ця переможна офензива контр-революції менше, ніж за два місяці вирвала від нас Крим і Україну. Які сили задержать її? Троцький помилився в перший раз.

Наша оборона в Сибіру це відразу відчувала. Ми мусіли, я гадаю, взяти найкращі війська східного фронту, що-б кинути їх на південний фронт. Чи прибудуть вони вчасно?

Адмірал Колчак перед тим розбитий на Уралі, знову підводить голову, почувши нашу кволість. Тільки що він нагнав нас з Тобольська. Оце новини сьогодні. Юденич в Іатчині, Денікін в Орлі, а Колчак в Тобольську. Забурхотіла атака на Раданську Комуну. Для тих хто терпить голод, хто знає велетенську втому мас, небезпека видається величезною. Починаючи від днів Берестя-Литовського Радянські Республіки ніколи не знали небезпеки подібної до теперішньої.

Гнітюче вражіння! Лиха фатальність подій, небезпека повсюди, війна на всіх фронтах—все виходить нам на шкоду. А тут на передодні вуличних боїв, безладдя, партацтво, брак звязку, оті всі малі хиби, всі оті недбалости й інерція, все те, що може приготовляє нам жахливий розгром.

Звичайно, можна битись на вулицях. Але з запасом хліба на оден або найдовше на два дні, без провізії мяса в місті, майже без електрики,— яка користь з цієї битви? Чим скінчиться ця баталія?

Ціни на провізію скокнули одразу в гору. Я записав: мука — 300 рублів фунт; хліб—90 до 120 р. фунт; картопля від 60 до 90 рублів пуд, а 12 яець коштують сьогодні 6,000 рублів.

Рада

Дві три ночі сполюху проминули. Ми вже звикли з близькістю і неминучістю небезпеки. Всі горячково працюють, будуючи оборону. Місто настобурчилось своїми фортецями. Цієї неділі (28. жовтня) місто не прибрало свого святочного, урочистого і суворого вигляду. Трамваї кружляють, люде поспішаються, солдати і військові відділи сунуть туди і сюди здовж Садової і Невського. Троцький і Зиновєв після обіда будуть промовляти перед Радою про воєнне становище на фронтах.

Заля Таврійського Палацу—де стільки натовпів перейшло, звідки вийшло стільки трагічних слів і думок, наче потонула в смугах туману. Шкляний дах кидає сумовите, осіннє, бліде матове світло. Амфітеатер з червоними трибунами, дорійські колони, скромні прикраси, орнаменти дорійського стилю в жовтих тонах, навіть натовп депутатів робітників і червоних солдат,—все плине в сивій атмосфері.

Два промовці з'являються на трибуні при стриманих оплесках. Ось Зиновєв—важкий, серйозний,

стомлений, блідий, з великою головою, голений і кучерявий. Троцький—стрункий, прямий, з високим чолом, тепер, як завжди, однаково справляє вражіння напруженої сили.

Зиновєв доповідає про військове становище на краю міста. Ми маємо перевагу в кількості і зброю. Але ми стоїмо перед ворожою войовничою бандою, нахабною, захопленою перемогою, яка веде боротьбу під проводом старих офіцерів, наскрізь знайомих з місцевістю. Вони можуть проломитись у місто. Ця можливість ніяк не виключена, її всі підкреслюють. Але вони ніяким робом не можуть в нім вдержатись проти нас. Зиновєв робить гіркий закид залізничникам за те, що вони не зробили все можливе, щоб полекшити перевіз війська та харчів.

Після нього Троцький розглядає в усій цілості становище в республіці. Він майже не доводить, а тільки цитує про ті факти і робить з них висновки. На південному фронті він проголошує близьке відновлення нашої переваги. Тут на місці ми переможемо, без сумніву. Але нехай Петроград стоїть на поготові до всього!

В цих промовах, що їх виголошено перед робітничим населенням, нема ніяких фраз. Безумовно ці промови—“офіційні”, такими вони є. Але я не знаходжу в них ні офіційного оптимізму, ні офіційної брехні, що так звична в інших країнах більше культивованих. Навпаки: що-б більше звернути уваги на необхідність великих зусиль і напружень, вони, як видається охоче, підкреслюють небезпеку...

Рада поріділа. Багато її членів на фронті. Багато одягнено в військові шинелі, у шкіряні куртки або короткі шуби з револьверами за поясами. Молоді жінки, солдати, робітники, башкіри. Ні одного інтелектуального обличчя. Це дійсно сам нарід, той самий, що страждає, працює, що терпить, що бється; це все люде з корявими, порепаними, загрубілими руками; народ неелегантний, простий, трохи брутальний, з важкими руками, з невитовченими цивілізацією обличчями. Ніхто не питає слова для запитань або для відповіді. Це не час для обговорення. Крім того рада ніколи не обмірковує, вона не має в собі нічого парламентського. Такі як вони тепер є, це в сути речі простий апарат для масових нарад і диктатури. Одностайним піднесенням рук приймається точна і скромно витримана резолюція, що її перечитав Зиновєв. Її можна стисло висловити в двох словах: “Боротьба до кінця”.

А тимчасом зібрання зовсім не таке пасивне. Це схвалення само трохи непокоїть. Але ось перед виходом хтось гукнув: “Інтернаціонал”! Вся публіка схопилась, всі з непокритими головами, і дві тисячі голосів загреміло пісню “останньої боротьби”.

Вже не раз чув я цю пісню, коли її співали маси. Та мені здається, я ніколи не бачив таких облич, непохитних, не зважаючи на зморшки втоми, на зівялий кольор на лицах, що зблідли за цей час злиднів. Один робітник поперед мене вхопив обома здоровими руками спинку депутатського крісла, і коли він співав я спостережав його

суворе лице, його жили, що надулись на шиї, і його атлетичну постань.

А ось молоді комуністки з коротким волоссям, тут молоді і старі солдати, що певно повернулись з фронту, а там люде, за яких не можна казати, солдати, чи ні, такий їхній одяг не од о-стайний і чудерний.

Всі вони співають. Кожний з присутніх знає, що може вже цього вечера він буде битись на порозі свого дому; може буде вбитий, і що, коли його візьмуть у полон, його розстріляють, повісять, закатують, що місто має хліба тільки на двадцять чотири години, що найбільші держави світа, Антанта, Америка зажерто воліють його смерти, смерти його товаришів і йому подібних. Тому ж то так серйозні, прості, тому ж то вони всі стоять з непокритими головами, озброєні, підносячи однодушно свої голови з великим запалом...

Простий народ, він має віру, волю, і непогамовану внутрішню енергію має, що прокинулись до розумового життя. Такими мусіли бути тверді голови прихильників Кромвеля, що заснували англійську республіку, пуритане і квакери, що побулювали свої оселі на просторах, де пізніше народились виготовані гладкі метрополії Злучених Держав, реформісти, ентузіасти і стоїки, що в XVI віці намагалися здійснити по всій Європі моральну і соціальну революцію,—всі вони мусіли бути такими.

Повагом під звуки пісні натовп виходить з Таврійського Палацу. Я марю про хоробрі раси, що на їх плечі історія накладе завдання розпочати людську працю на підвалинах нового сумління,

наблизити справедливість до людськості... Раси обрані, непереможні і саможертвні. О, я розумію, чому тебе бунтарський народে подивляють і також тебе ненавидять,—тебе котрого не бере ні мізерія ні ляк і ти йдеш наперед з усього розгону своєї велетенської сили, з усією безкрасю здатністю, з усім своїм терпінням, своєю витривалістю, своєю запальністю, з усім своїм простим здоровим зміслом, йдеш до так великої мети і так далекої. що кволі і полохливі її відрікаються, що розчаровані в неї не вірять, що скептики з неї глузують. і що найбільші потентати цього світу її жахаються...

Моральна сила

І певні моменти глибоко відчуваєш, що в цілім просторі Рад. Союзі моральна сила горить тільки в серцях цих людей. Дезорганізація і розклад, матеріальні недостатки і втома, ці фактори і чинники впливають однакою по обидвох боках барикад. Але вельми велика свідомість мети, воля до перемоги, рішучість поставити все на кон і не відсахнутись перед жертвою, одно слово, моральна сила, ідеалізм нової віри, оцей рішучий чинник існує тільки серед нас і для нас. Ось чому червоні—найдужчі, на завжди! В одвічній боротьбі проти Чорного і Сірого (картина Горького), червоний колір крові, полум'я, палкість і життя неминує переможуть.

Вимуштровані і дисципліновані офіцери, що посідають фінансові засоби, і наукову техніку і

штуку модерної війни, можуть погнати проти нас під страхом смертної кари перелякані отари солдат бранців або випустити на нас банду паних козаків.

Але вони ніякою ціною не можуть добитись того, що-б молоді жінки і хлопці, власники маленьких книжочок в брунатній палятурці, що їх видає партійний Комітет, що-б *комуністи* доброзотно напялили на себе шкіряні куртки і подались в огонь, співаючи *Інтернаціонал*.

Вони не мають ідеалу, вони належать до класу, що живе на похилі свого віку, що виконали своє завдання і мусять свої місця уступити іншим. Ми є зміна, що надходить. Ось чому вони не можуть перемогти, а можуть тільки вбивати...

Отже комуністи, робітники, солдати, тимчасові адміністратори, працюють тепер з горячковою спішністю. За чотири дні допомога наспіла з усіх кінців Радянського Союзу. На радіограму, післану Зиновєвим, що просто сповіщає: "Петроград в небезпеці", прийшла відповідь звідусіль. Поїзди з харчами, що простували в різні напрямки країни, повернули до Петрограду, не чекаючи ніяких спеціальних наказів і залишили свої вантажі провізії на Миколаєвському двірці. З Череповця, з Новгорода, з Москви, з Шлісельбургу наспіли робітники і комуністи, в той час, коли регулярні дивізії Червоної Армії прибували по всіх залізничних вільних шляхах. Найбільше інтенсивну організаційну роботу, якою керувала воля Троцького виконано під вогнем ворога. Тепер, коли здивовання першої хвилини проминуло,

стало зрозумілим, що ворог не може побіди́ти, що кожна година зменшує його шанси...

Одна́че наші сили відступили до самих горбів Пулкова, то́бто до останнього етапа зупинки. Коли вони ще відступають перед новим нагнітом, баталія почнеться вже в передмістях. Тимчасом, на випадок поразки, зміцнюється Варшавський Двірець і Нарвську Браму. Доми перетворено в фортеці, інші розвалено, що-б не́заважати стріляни́ні з тих барикад, що їх побудували на перехрестях вулиць з брукового каміння, з паливного дерева і мішків з землею. Але наказ Троцького червоним солдатам, командирам, комісарам велить перейти в наступ і сповіщає їм—маї́чне слово, що наші *танки* виступають в бій. Невтра́лізація а́таки ворога, конста́тує Троцький, прові́щує перемо́гу. Це повинно бу́ти правдою: не можна взяти місто, що так борониться.

Вулиця

Цілий Петро́град робить вражі́ння інтенсивної пра́ці. Шанці і барикади виростають з землі. На Марсовім Полю, навколо могил “Жертв Революції”, працюють ірупи жінок і чоловіків, риючи траншеї під дрібним дощем. Перед Петропавловською фортецею при вході на Троїцький міст траншеї вже готові, дбайливо пороблені, навіть зі спеціальними підпорами для рушниць майбутніх стрільців. А кілька метрів перед ними робітники напинають колючий дріт.

Ці деревля́нні барієри, на котрих можна чіп-

ляти пасми колючого дроту, майстрували в великій кількості на городі Смольного. Тепер ми маємо їх досить повсюди, де треба загородити важні шляхи. За чверть години їх було стільки, що хоч уставляй ними на всіх вулицях. Сям і там гурти робітників, жінок і чоловіків, перли на своїх горбах по вулицях мішки з землею і оберемками з дровами. А надто в ночі по декотрих місцях завели навіть "кріпаччину". Важка праця—на жаль так: комуністів не вистачало і треба було користатись робочою силою мешканців. Домові Комітети Бідних мусіли постачати по кілька осіб кожний з дому.

Невський Проспект задержав свій майже звичайний вигляд. Рух зростав. Але коли наблизитись до Адміралтейського Саду, за ґратами можна запримітити зручно сховану за запиналом купців виспу окопу, звідкіль паща гармати цілила на шлях. Ще далі в заломі Садової з тою метою використано аркади Гостинного Двору, де колись був ринок і центр окружної торгівлі; тут також приладжено позицію, оточивши її з усіх боків мішками з землею. Засідка загрожувала вуличному перехресткові з трох боків.

Зовсім на другім кінці Невського проспекту на Знаменськім Майдані на перший погляд зовсім нічого особливого не помітно. Масивна постать Александра III. поважно поглядає на двірець. Великанський, тяжкий, лицар, тримаючи широкі поводи, з тяжкими щелепами, похмурий, з похилою головою, пришпорив свого кремезного звіря, а цей, як видно вже не хоче йти... Могутній іро-

ніст.—Скульптор князь Трубецький, мов на посміх виставив перед цілим царським Петроградом, цей символ інертної задубілої неповерткої, масивної і безсилої аристократії, що сумно застигла на краю правалля. Сьогодні цей символ набирав багато значного змісту. Ось позаду мосянжової постаті на майдані з лівого боку вирита яма, а навколо неї барикада з каміння і дров. А там гармата дивиться в напрямі Літовської вулиці, де й буде заперто ворога, як що він увійде...

Лев Давидович Троцький

На Невський Проспект вискочили два авта і спинились перед перешкодами. В натовпі на пішоходах люде обмінялись знаками. Імя переходить з уст в уста. Обидва авта відкриті. Я з початку примітив другий, великий чистий з чорними м'якими вигідними сидіннями. Шість або вісім чоловік в шкіряних чорних куртках сиділи в автомобілі, тримаючи в руках рушниці. Їхні шапки мене вразили. Це були каски покриті фетром, або якимось зеленим солідним сукном з солдатської шинелі. Вони кінчались в горі гострим верхом і були оздоблені великою п'ятиконечною червоною зорею. Це пригадувало шапки славянських вояків зі старовинних героїчних часів (але які часи були більше героїчні ніж наші?).

“Троцький”, чую. І я справді зауважив в першій авті, з каскою на голові і в сірій звичайній армійській шинелі. Його можна впізнати з першого погляду по зморшках на чолі, по окулярах, за

якими сховалися чорні живі очі, по коротких вусах і чорній борідці.

В цей момент його очі—насуплені, на лиці суворий вираз трохи затурбований... Я знаю його невсипущу активність, знаю, що він проводить ночі на безнастанних засіданнях Виконавчого Комітету Рад; знав за його поїздки на фронт і автентичні анекдоти про нього, з яких потім люде створювали легенди. Десь на півдні під час наїзду кінноти генерала Мамонтова, що недавно сплюндрував Тамбов, Козлов, Єлець, його поїзд були оточили банди козаків і він таки відбився і вибрався з пригоди переможцем. Ці дні Лев Давидович спав в окопах на передових позиціях фронту. Сталося так, що він припадково прибув на фронт в авті саме в момент поразки червоних. Ворог наступав, а наші люде гнали на втікача. Лев Давидович скочив на коня, погнав наперед і повернув цілу лінію проти ворога назад. За цю його особисту хоробрість його навіть дорікають, бо з боку провідника ватажка і організатора вона скидається скорше на нерозсудливість.

Що в тих оповіданнях, що переходять з уст в уста правда, а що витворено народною уявою? Це не важно. Коли ці подробиці можуть де в чім і не бути точними, зато інші випадки, які невідомі всім, близько відповідають цьому. Ця людина—організатор армії революції... Він викликав цю армію з небуття: з небуття хаосу, з сумяття збунтованих против війни солдатів, що силоміцю захоплювали потяги, обертались знову в селян і з переможною силою перли до своїх піль.

Дивна і багатобічна індивідуальність. Ніхто раніше не передчував її в цім журналісті, теоретику і агітаторі, в цім типовім інтелігентськім обличчі, що сьогодні так дуже кидається в вічі.

Це високе чоло, ця трохи гордовита постава голови, може гордовита перебільшена,—щоб командувати треба держатись дуже просто, тримаючи високо голову, струхнувши всю стару втому енергічним рухом плечей,—цей тонкий і сильний рот з виразом хижака птаха, це підборіддя, що в спокійнім стані видається надто коротким, і три протинки, — вусики і борідка, що надають обличчю мефістофелівського виразу—все це справляє незабутнє вражіння. Я пригадаю його точні, широкі, тверді і імперативні рухи, рухи промовля. Пригадую його чистий дзвінкий голос, що виконує фрази мов молот м'який метал, і його загрозливу іронію, що мов рапіра незримо б'є зорога в болюче місце.

Я не хотів би перебільшувати. Ватажки викликають в мені повагу, але я не хочу бачити в них божків. Я бачу в них перших слугів пролетаріату, тих, що за ними треба йти; тих, що на них треба дивитись просто в лице і очима вільної людини. Але мені здається, що Петроград почував себе дійсно врятованим з того моменту коли цей ватажок прибув.

Залізний закон

Лев Давидович Троцький став сьогодні душею оборони. В кількох верстах від столиці хвилі атак,

мінючись поволі і методично обертається в наступ; поїзди з мясом, з муніцією, прибувають, сили убогої виснаженої країни напружуються, організуються, і методично використовуються для перемоги, і все то приходить в рух завдяки його розуму, і керовано його волею. Жорстоке заняття! Сибірський, Український, Латвійській, Польський і Архангелівський фронт... Фронт громадянської війни в середині. Суворе заняття людини, що мусить думати за все, і що сама, будиши революціонером, мусить тепер чинити без милосердя. Я читав сьогодні наказ, підписаний Троцьким, що велить негайно заарештувати і тримати, як заставників, родини червоних офіцерів і солдат, що перекинулись на бік ворога. Далі слідуєть імена. Арештовано сьогодні Марту Андрєєвну і її дочку Віру, жінку і дочку одного з тих, що перейшов до ворога...

Вбити або самому бути убитим. Те саме було під час Комуни, тої Комуни, що написала на своїх прапорах променисті ідеї, вона також знає цей старий залізний закон.

В Петропавлівській фортеці

Ми переходимо через Троїцький міст. З обох боків розгорталась Нева, що котила свої морського коліру хвилі. Перед нами Каменоостровський проспект оточений садами і садиками, багатий нині вивласненими домами. Недалеко звідсі в маленькій палаці танцюристи, царської коханки, жив і працював колись Володимир Ілліч, чека-

ючи на зручну хвилину що-б покласти кінець цьому суспільству. Ось низенькі сині дзвінарні хінського вигляду, побудовані тут ще з часу Петра Великого. Коли цю церкву будували, тут ще не було ніякого міста. В далечині відпочивав на вершинах дерев велитенський сапфир, стреміли в гору баня, мічети і гострі списи мінаретів. Наше гарне місто!

Ми переходимо через звідний міст і потім через негарну і пильно стережену брамку з червоної цегли.

Перед нами відкрилась алея з двома рядами старих дерев з одноповерховими домами для варти і жовтими фасадами, що скидаються на затишні житла селян. Ідилійний закуток. Ми в старовинній Петропавловській фортеці. Через цю алею за останнє століття перейшли всі ті горді розуми Росії, всі серця, що бились поруч, молоді, ідучи в тюрму, вигнання, на страждання і смерть. Ріжні імена в перемену спадають на думку: декабристи, народовольці, Каляєв, Бакунін, Лавров, і брат Леніна був тутже повішений. Гострий золотий спис церкви байдужно панує понад усіма цими спогадами. Скільки людських загублених істот здіймали свої очі до цього шпиля коли робили свої короткі прогульки по тюремному майдані?

Все помстилося! Великі князі, генерали, адмірали, банкирі, плутократи, міністри, державні мужі, цілий натовп вчора гладких і перевантажених шанобою і відзнаками, сьогодні перейшли сюди по цій алеї, переможені, знеславлені, злиденні, вкриті грязюкою,—щоб стати перед невблаганим законом, якого вони самі нас навчили...

А тепер в одному старому будинкові без обличчя, з маленькими коморами, такими вузенькими кімнатами, що в них не можуть пройти двоє поруч оден одного, в найбільшій приміщенні, я побачив за роботою Аврова, команданта міста. Навколо його бюро—ціла мережа телефонічних батерей, яких одначе дзвінки ледво його турбували. Авров ще молодий. Може тридцять п'ять років? Одверте обличчя з широким чолом і загостреним підборіддям, з тонкими рисами,—тип вищколеного селянина. Очі мені видались сірими. Я не знаю, чи коли ми говорили, вони зауважили мене? На скронях на набухлих жилах виступили кроплі поту. Ковнір сорочки розхристаний, мов у людини, для якої наказ став фізичним завданням і начеб він боровся проти почування задушливості. Це життя великого міста, думав я, викликає у нього при кожнім биттю його жил почування задухи...

Коли ми виходили звідтіль, оден товариш показав мені плян Петрограда з зазначеними синім олівцем точками в різних місцях. Цей плян захопили одної ночі червоні недалеко від головного штабу. А ці означені точки показували місця, де ворог хотів нас ударити.

Раптова зміна.

Це неможливо тільки в Росії. Ці речі неможливі тільки за часів революції. В гураганах трапляються несподівані тиші. Ось наступила тиша, це—буря загрожує новим шаленим вибухом. Ці

раптові зміни, як говорять, особливо чудові в тропічних країнах, де напружене, палке, і лихоманне життя спішить невпинно вмерти і відродитись. Пречудове сонце заливає струменями світлого проміння долини і ліси, що по них лише перед хвилиною гнав скажений вітер, шпурляючи зливою і потрясаючи шалом стихії... Несподіванка завойовує свої химерні права в громадах серед несамовитого сказу ворожих сил.

Для душ сміливих і одважних

Для мас натхнених боєвих —

Спокійний час вже не існує.

Цей гарний вірш Верхарна спав на думку, коли я міркував про дивні контрасти теперішнього радянського життя і порівнював його з усім нормальним ладом сучасного цивілізованого світу, а також з радянським життям, яким воно було два роки тому.

Ранком 30-го жовтня чітко і остаточно зазначилась в становищі переміна, яку вже можна було передбачати з подій двох останніх днів. Петроград врятовано! Червону республіку врятовано! Низка перемог на трох величезних фронтах, перемог так несподіваних і незрозумілих для профанів, що їх уважали скорше дивом, цілком перевернули становище до гори ногами.

Красное Село, Павловськ, Іатчина, всі позиції на краю Петрограда, знову захоплено від ворога. Від цього часу білі банди мусять спішно похапливо відступати на Ямбурі або Нарву. Крім того їхнім сполученням загрожує червона кіннота, що вже захопила Луґу і прямує на Ідов, що до

цього часу уявляв собою неприступне кубло “національної армії”.

З південного фронту ті самі новини... Ініціатива операцій в наших руках. Ми відбили Орел і Воронеж, офензива Денікіна безперечно розбита. Червоні війська сунуться до Курська.

А там далі за Уральським Хребтом комуністична армія тільки що взяла Тобольськ і починає наступ на Омськ.

І це все незважаючи на те, що ми — країна зголодніла, виснажена п'ятьма жахливими роками. Ми видержуємо вже два роки блокаду, що не перепускає до нас ні мітницю ниток, ні бляшанки консервів. Ми — народ найгірше за всіх на землі терпівший від браку палива і усього; найгірше годований, найгірше одягнений. Наші коні валяться з голоду на вулицях, а часом те саме буває і з людьми. Ніщо не допомогло. Яка користь з англійських і французьких танків і інтернаціональних воєнних місій?

Европейські стратеги і салоніві політики, що протягом двох років безнастанно пророкують, що Троцького і Леніна буде повішено за вісім днів, нічого в тім не зрозуміють. Бо ж вони психологічно не можуть нічого зрозуміти в революції. Виховані в “нормальній” буржуазній культурі, нездатні збагнути глибокі історичні причини клясової війни, в котру вони вступили сліпцями і ще більше нездібні збагнути своїми нікчемними мізками й своїми висохлими серцями реально живу волю кляси, вони шукають в цій новій фазі великої революційної драми смішних діточих пояснень.

Чого тільки вони не вигадували! І німецьких генеральних штабів, що ніби стоять на чолі наших червоних військ! І китайських та латвійських стрільців, що ніби боронять Петроград!

Алеж вистарчить одного числа “Правди”, з її другою сторінкою присвяченою некролоам, що-б кількома словами прожити світло на згадку історії. “Правда” називає кілька душ з числа тих, що оце тільки впали на Петроградському фронті,—тих видатніших боєвиків з посеред героїчного натовпу. Це Юстин Жук, робітник Шлісельбурзького заводу, анархіст синдикаліст, комісар відділу, забитий на фінляндському фронті. Володимир Мазин, інтелігент, вчорашній меншевик, редактор Комуністичного Інтернаціоналу, комісар IV дивізії, вбитий в Кипені. Робітник комуніст Чекалов ітд. ітд.

Чи пішли вони на фронт тому, що їх мобілізували? Але ж саму мобілізацію ніхто інший зробив, як вони самі: протягом десятки років, а дехто і двадцять років, ці люде віддавали своє життя і свободу революційній роботі. Вони поредбачали і приймали цей епільот, цей можливий кінець. А коли такі люде ведуть в боротьбу народ, що-б боронити його життєві інтереси, що-б забезпечити здобутки соціальної революції, коли оте все вони роблять самі,—все! працю на фабриках, на залізницях, в школах, в головнім штабі і саму війну,—тоді напевно їх можна зовсім певно убити, але неможливо їх побідити.

Зусилля Партії

Оттакі сцени, що їх можна спостерегти на вулицях в ці тяжкі дні, пояснюють багато справ. В той час коли сумнівні “комуністи” розпрошилися, районні міські комітети серед небеспки гуртують навколо себе тисячі нових членів. Про цих принаймні ніхто не скаже, що вони заінтересовані. Вони уявляють собою свідоцтво і безперечний доказ посвяти і довіря до радянського ладу, що його боронить більшовицька партія. А практичне значіння цього вступу я зрозумів, коли побачив перед помешканням партійного комітету сотню робітниць і дрібних урядничок, бідно одягнених, як одягаються звичайно робітниці. Вони стояли в лавах і зголошувались у комітеті перед відходом на фронт.. На той самий фронт, де їм буде так добре! Тим робом, нам бракувало ліків, биндів, марів, бо це все забрали від нас, але посвяти жінок нам не бракувало. А це найважніше.

Вся партія при допомозі всього загалу робітничого населення, тобто при допомозі всіх енергічних елементів населення, робила могутні зусилля. Цими зусиллями, а також звязаними з ними моральними і соціяльними причинами пояснюється все. В цей мент партія була єдиною організацією, що була здатна чинити, спонукати, скерувати та розподілити ту енергію, якою вона здобула перемогу. (І зауважимо при тім, що становище партії—виключне і що вона підтримує це становище диктаторською силою). Але не менше є і правдою, що й сила існує також і назовні, поза

межами партії і що сама вона є силою тільки тому, що партія її свідомо представляє силу класу і що вона сама є тільки одним з засобів революції,—одно слово, тому, що партія сама є тільки наймогутніша підойма пролетарської революції. Ця правда є тим більше очевидною, що революція використовує також і супротивників партії...

Патрія! Я довго шукав визначення її ролі щодо класу і революції. А тепер в ці часи ця роль виявляється сама собою. Партія це нервова система класу. Це—одночасно і свідомість і фізична дієва організація всіх розпорошених пролетарських сил,—сил, що деколи самі себе не знають а часом або сплять або виявляють себе в суперечних формах.

Анархісти при роботі

При цім ми маємо добру нагоду відзначити, що анархісти та Петроградська Федерація Анархістів, хоча й бідні боевими силами і могли дати свої найкращі одиниці для численних фронтів і для комуністичної більшовицької партії в ці важливі дні, так саме як і в часи Керенського, станули однаке цілком по боці партії. Не без деякого дорікання і не без тертя. Розліплений на мурах міста маніфест анархістів починався натяками, одночасно і дуже заслуженими і страшенно несправедливими, на "солдат, що мобілізовані киями, втікали перед ворогом", і закликав революціонерів вільно гуртуватися в партизанські загони

для захисту Петрограду. І дійсно, деякі анархістичні партизани складені по два по три в ірупи вибранців, сильних своєю тісною згодою, були першими на своїх постах. Під час перших ночей сполоху (25-26. жовтня) анархісти були майже єдиними, що стояли на поготові і, яка дивна іронія обставин, заняли приміщення, “Правди”, щоб її боронити від можливого нападу, тої самої “Правди”, котрої непримирний марксизм був для них скорше ворожий, ніж прихильний. Чи ж не є це доказ того, що велика революційна родина, в якій є стільки ворожих братів, є єдиною перед спільним ворогом і чи не значить це, що в найважливіших моментах інстинкт класи перемагає ідеологічні відхилення і дух секти.

В цю годину боротьби розбіжності в найважливіших питаннях стають другорядними: бо боротьба палає за саме існування першого соціалістичного суспільства...

За один жест

Однак дух анархістичний, дух з усіма його невинними полянами до утопії та їхніми звичайними практично нещасливими наслідками, не трапить своїх прав над своїми прихильниками навіть тоді, коли вони піддаються голосові здорового змисла. На це ми ось тут даємо добрий багатозначний приклад.

Головний штаб доброзхотного корпусу анархістів держав пост в п'яти хвилини ходу від Миколаєвського двірця на першому поверху в спустоше-

нім помешканні одної високої сірої кам'яниці. Кожний хто тільки не хотів, мав право входу в цей Анархістичний Клюб, де не було иншого контролю крім контролі особистих відносин. Коли вони зорганізувались для бою, кожний приходив до них, хто хотів. “Ми також анархісти, говорили охотно проти всякої влади, проти всякого авторітету, за повну революцію”! Велика родина цієї сотні анархістів приймала їх без здивовання. Вони діставали свою частку патронів і ручні бомби. Потому, випадково, товариші знайшли в клубі пекельні машини, певні призначені для того, що-б їх висадити в повітря. Підозріння впало на двох з числа новоприходків. Отут і починається абсурдна дилема анархізму і реалізму. Цих підозрілих арештовано. Їх замкнули. Коло дверей кімнати, що служила їм за тюрму поставили двох вартових. Їх допитували. Їх судили. Ті анархісти, що робили службу стіїв були збентежені і перелякані своїми обов'язками. “Ось ми й чекисти”! казали вони з сумною посмішкою. Вони бачили, як брутальна доконечність сміялась з їхньої щирої метафізики (“Ти не смієш нікого судити”!). Але випадок був серйозний. Двоє білих признались—або близько того.

Їх стратити? У Махна над цим не задумались би й п'яти хвилин. Але петроградські анархісти, що-б видертись з калабані, прийняли шульбаве рішення: вони постановили передати двох підозрілих добродіїв в руки військового команданта міста. Ніхто з них не мав найменшого сумніву принаймні в глибині свого сумління, що командант вчинить їм хутку розправу.

Моєму доброму приятелеві товаришові Б. було доручено перевезти їх у Петропавловську фортецю. Худорлявий, сухітний, повний палкої енергії, моторний, жвавий, красномовний, вразливий, унімливий, з гарним поглядом блакитних очий, повний юнацтва, дитинства і постійного блискучого ентузіазму. Б. перейшов у своїм довгім житті революціонера десять років заслання. Він відважний до останнього і відданий на стільки, що Рада Петрограда йому цілком довіряла. Він мені сам розповідав, яке дивне почуття його пронизало коли він, озброєний револьвером за поясом, опинився лицем до лица з двома бранцями в авті, що гнав до Петропавловської фортеці, тоб-то туди, де цих двох людей чекала тюрма і смерть. Деколи він кидав крізь вікна погляд на вулицю, що зникала позаду. І ось він пригадав той день, коли його також було арештовано і тим же робом відпроваджено до цієї ж самої фортеці і навіть тими ж самими вулицями. Ось вони приїхали на Троїцький міст. Золочений шпиль Петропавловської фортеці заблищав на небосхилі понад казематом. "А тепер це я, це я везу цих людей засуджених на страту"! думав Б. і корчився.. Він просто задихався. Приїхали.

—Стій, гукнув він до шофера.

Авто спинилося двіста метрів від брами цитаделі. Б. мав бути більше схвилюваний, ніж його в'язні. Раптом відчинив двері і показав їм рукою на пусту вулицю.

—Тікайте!

“Ти не можеш собі уявити, з яким полекшенням я зітхнув у цю хвилину, казав він мені після того...”

Так. Я розумію деякий змісл цього жеста. Хиба ж я сам не пережив роки вязниці? Але цей жест мені випається божевільним, саме—анархістичним божевіллям. Не вжеж це не був злочин випустити на волю на вулицях червоного Петрограда білих терористів?

Коли-б ці випадки були трохи частішими, ця великодушність означала-б самовбивство революції. Для спасення революції потрібна неблагана твердість Держинського, якого проте, та сама минувшина змусила на терор і котрого також минувшина цьому навчила.

*

*

*

Шість тижнів проминуло після тих днів кошмару і епопеї. Блискуча перемога червоних зміцнила становище на всіх фронтах. Свято другої річниці Жовтневої Революції могло відбутися скромно, але в атмосфері самопевности і сили.

Від того часу протягом близько сорока днів західний Сибір аж до Томська, Україна, Київ, Харків, Полтава—по самий Дін, все було знову відвойовано.

Все, що лишилося від “Національної Армії” північно-західного правительства відбивається під мурами Нарви в залізних лещатах червоної армії, і в білогвардійських російських часописах у Фінляндії про розгром армії Юденича говорять, як

про доконаний факт. Недосвідченність команди, бюрократизм, сваволя, диктатура золото-погонників, отаманщини, неохайність—оцими причинами вони пояснюють поразку. Прибувши в Іатчину, вони не тільки не були в стані годувати ні населення, яке вони тільки що “визволили”, але не мали навіть хліба для самих себе. Тим чином в цій маленькій ковбані, де розкумалися жаби старого луду, що й собі також “захотіли короля”, повторились всі хиби царизма, почалися всі помилки Ліо Янга, Цусими, Польщі, Галичини, Румунії. Ці емігранти старих часів, “нічому не навчилися і нічого не забули”.

Але вони навчили нас ставити барикади: на краю Смольного, велетенський окіп з земляними мішками, з броневою телефонічною станцією досі чекають повороту двох гармат, що були взяті з нього перед хвилиною. Цей окіп покритий тепер снігом. Всі оці фортечки, розкидані по всьому безмежно спокійному під своїм сніговим покривом плащем місту роблять мальовниче вражіння, вражіння завбачности і досвідченности бунтівників.

Петроград, листопад-грудень 1919 року.

ПІСЛЯ СЛОВО

ЮДЕНІЧ

Що діялося по другім боці фронту

Про Петроградські баталії ми маємо дві книжки написані нашими ворогами. Одна з них, зле написана—Генерала майора А-Р. Родзянки, друга: *Перед брамами Петрограду*. Плутана і каламутна, належить перу М. Кірдецова, що брав участь в кампанії, як редактор одного з білогвардійських офіційних органів. Ця остання подає повчальний і ясный матеріал.

В колі огня і заліза

Ось воєнне становище Рядянської Республіки в літку 1919 р. Генерал Мілер і Айорнсайд, спіраючись на англійські і американські війська, зайняв Архангельськ, Мурманськ і посунувся аж до Шенкурська. Латиші з допомогою наймитів фон-дер Гольца ще лише взяли Ригу. Поляки зайняли Мозир. Колчак наступає на Самару і Казань. Денікин захоплює Кубань, Дін і поступає наперед. Петлюра, Махно і Григоріїв плюндрують Україну. Між Нарвою і Псковом, на південнім заході від

Петрограду веде атаку Північно Західна біла армія під командою бандитів генералів Родзянка (генерал майора), і Булак Балаховича. Англійська флота ще 1-го січня 1919 р. зробила свою подорож по фінляндській затоці. Вона потопила червоний руйновник і захопила два інших, "Спартак" і "Астроіл", саме тих, що їх адмірал Кован передав естонському правительству. Коло огню і залізо стало повним, замкненим. Лорд Черчилль і мсьє Пішон повні надій. "Тепер ми вже маємо більшовиків". "Всі соціалісти, пише Кирдецов, стоять за інтервенцією."

В травні і червні Родзянко пробує завдати несподіваного удару Петрограду. Його сили склалися з реакційних офіцерів, з російських наймитів на чолі графа Лівена, обрихтовані і сформовані генералом фон дер Гольцом і кінноти Булака Балаховича. Національна Північно-Західна Армія бере Псков, Ямбург, Ідов, і залишає на своїх шляхах трупи повішених. Війна бандитів і зрадництва: червоний Семеновський полк оброблений соціалістами революціонерами, видає своїх комісарів і перекидується на бік білих. Форт Красная Горка попадає до них в той момент, коли офіцери удали, що перейшли на бік рядянської влади, як це ми вже попереду згадували.

14-го червня генерал Колчак, вищий провідник, призначає Юденіча генералісимусом Північного Заходу. Хто такий Юденіч? Це випадковий герой Ерзерума. "Це собі панок п'ятьдесяти літ, присадкуватий, гладкий, з потилицею вола, і довгими вусами", особа взагалі понад тим усім об-

межена, нікчемна, нездатна до ніякої ініціативи без іскри дотепу. Але він тямив слухатись, коли треба було привернути лад. При нагоді, досконалий вішатель. Він жив в Гельсинфорсі оточений родовитими особами старої російської реакційної шляхти: Карташевим, Кузьмінім Караваєвим, в “непереможній всемогутній атмосфері шпигунства, витвореній агентами Антанти”. Поза ним — два високих автортети: Колчак, що заливав кровю Сибір і Національна Рада в Парижі, щось наче емігрантське правительство *in partibus*, — уряд без території, навколо котрого огиналися старі царські лакузи Сазанов і Ізвольський, люде 1-го серпня 1914 року, бувший терорист Савінков, бувші послы Керенського—Бехметєв і Маклаков, старий вчений “революціонер”, Чайківський, — одно слово, всі сили реакційної коаліції. Французький торпедний човен перевозить Юденіча з Гельсинфорса до його армії в Естонію.

Фінляндія та Естонія

Фінляндський кордон лежить на віддалі 40 кільометрів від Петрограду, а естонський 120 кільометрів. Кат Манергайм, жорстоко задушивши комуністичне повстання в 1919 році керує Фінляндією. Його біла ївардія нараховує 120,000 мущин, добре озброєних і забезпечених знаряддям. Колись покликані президентом республіки для допомоги Німці, залишили їм при відході великі склади зброї і муніції. Французькі офіцери з місії Етєвана зорганізували їм генеральний штаб. Але Фін-

ляндія завжди намагалась поперше забезпечити свою національну незалежність. Вони не могли забути, що Керенський призначив у Фінляндію свого генерал-губернатора і прийняла на увагу, що більшовики, як раз навпаки, признали їм право національного самоозначення. Це був, як бачимо, рішучий і спритний крок. Класовий інтерес, ненависть до червоних, штовхали білу Фінляндію допомогати при нападі на радянську столицю. Але монархісти—пани Карташов, Кузьміч Караваєв, дорадники Юденича, відмовились так саме, як і Колчак, визнати незалежність Фінляндії, визнану тимчасом вже Францією, Італією, Англією і Злученими Державами. Незважаючи на свій демократизм, Паризька Рада також зріклася признати незалежність. Тільки “Майбутні Всеросійські Установчі Збори мають право визнати незалежність прикордонних держав Росії”, така ввічлива дипломатична формула незбитої незаперечної відмови. Грабіжники без сорому, фінляндські буржуї, в супереч всім правам, захопили в своїх портах всі російські кораблі і всі маєтки, все майно на своїй території, навіть майно Червоного Хреста. Оттак вони розуміють пошану до приватної власности. Кожне буржуазне правительство, коли-б стало у влади в Петрограді, подало-б їм свої рахунки. Отож, чи не краще для них залишити Радянський Союз в полум'ї внутрішньої боротьби і використати його кволість? Проти цієї розумної політики одної групи повставали тільки комерсанти і промисловці, що колись жили з торгівлі з Росією, продаючи їй папір і купуючи від

неї збіжжа, що його тепер доводиться дорого довозити з Америки. Отже Фінляндія збентежена. Вона також має свої причини боятись своєї робітничої класи, переможеної, але все ще страшної. Вона вагається цілком втягнутись в війну з більшовиками, але вона випускає на Карелію своїх авантюристів, націоналістів студентів, банди Евліна Ірея, що їх комуністи невпинно розбивають.

Таке ж саме становище в Естонії. Ця республіка завдячує своїм існуванням Англії і мусіла була за це дорого заплатити. “Без рішучої інтервенції Клеменсо Англіїці наклали-б свою руку на острови Озель і Даго” (Кірдецов). Соціал-демократи мають в коаліційнім кабінеті досить великий вплив. Один з них, Пан Рей, головує в Установчих Зборах. Устами своїх щойно змайстрованих державних мужів, Тенісона, Пійна, Песка, — Естонія виявила своє велике затурбовання з приводу мовчанки Паризької Ради і Юденіча в справі незалежності своєї держави. Вони домагаються, що-б їм після повалення більшовиків гарантували мир і незалежність. Але ніхто з поміж білогвардійської еміграції про це й не думає. Народній соціаліст Чайковський одного разу брутально заявив естонським уповноваженим: “Ревель потрібний Росії”.

Отже блок реакційної буржуазії спрямований проти більшовиків був підмінований непоправними внутрішніми суперечностями. Ні дрібна естонська та фінляндська буржуазія не могли зріктися своєї національної незалежності, ні, велика та дрібна російська буржуазія не хотіли теж зріктися сво-

їх імперіялістичних амбіцій. Сутички між англійськими та французькими впливами в Балтійському Морю, уперта незручність ватажків російської реакції у цент скомпромітували одностайність білого фронту.

Англійський генерал Марч

Ці суперечности були надто глибокі, що-б їх можна було розв'язати переговорами. Тимчасом червоні робили своє діло і становище на фронті стало для білих розпучливим. Тоді в справу втручується англійський генерал Марч.

До цього моменту Юденич був незаперечним диктатором. На домагання Політичної Ради в Гельсінфорсі Франція починає тиснути на Фінляндію, посилаючи їй разом танки і літаки. Містер Гувер тимчасом постачає харчами Північно-Західну російську армію з Нью Йорку на рахунок майбутнього тимчасового правительства, залишаючи в своїх руках контроль над розподілом. Але все в небезпеці. Тому треба робити ділс спішно і взяти Петроград, бо Естонці не ховаються з тим, що скорше зроблять мир з більшовиками, які тим часом роблять їм пропозиції, ніж розпочати зимову кампанію.

Генерал зважується розтяти одним махом всі труднощі, зовсім так саме, як він це робив в Судані або в Персії, тільки дотримуючись старих традицій демократизму. Він закликає до себе 10-го серпня на зібрання, призначивши його на годину наперед. кілька видатних Росіян з Ревеля і на-

казує їм створити за сорок хвилин демократичне правительство. Ці пани згоджуються. Північно-Західне правительство створено. Пан Ліанозов, великий промисловець, нафтяр, в нім головує, оточений соціалістами і інтелігентами (два меншевики, два соціалісти революціонери). Юденич взяв портфель міністра війни.

Англійські солдати продиктували цьому правительству свою програму: народня влада (ну, розуміється), розв'язання аграрного питання Установчими Зборами, соціальне законодавство і восьмигодинний робітничий день (!), демократичні свободи, визнання незалежності Естонії. А крім того міністри пишуть до солдатів армії таку відозву:

“Ми не правительство капіталістів і власників. Ми представляємо всі класи суспільства. Ми не допустимо вороття старого ладу”—що доводить, що комуністична пропаганда важить навіть по цей бік фронту. Колчак і Паризька Рада не задоволені. Але генерал Марч і що найважливіше, Естонці задоволені.

Тимчасом у Пскові англійський капітан Рієрі Іордон організує демократичну конференцію. Треба-ж повчити Росіян демократизму.

Демократичний уряд

Нема нічого більше злиденного за це видо-висько північно-західного уряду. Він майже не має ніякої території: клопоть Росії, що його окупувала біла армія, є собі маленька мілітарна зона, на якій панував генерал Юденич, нема ні копійки

грошей; воно неможе нічого робити, абсолютно нічого. Його міністри самі роздають написані ними відозви солдатам і вдоволені, що їх терплять, не зважаючи на їхні ліберальні балачки.

Історія їхніх фінансів зовсім жалюгідна. Ще до утворення цього непризнаваного ним правительства Колчак передав Юденичу суму 900.000 фунтів стерлінгів, поклавши їх в Лондонському банку. Юденич поспішає надрукувати 500 мільйонів рублів в банкнотах. Уряд дає до зрозуміння, що ці гроші заїварантовані не фондами здепонованими в Англії, але самим англійським правительством, і дістало жорстоке спростовання в форен офісі (закордонного міністерства). Потому уряд жив паперовими грішми, в той час, коли Юденич витрачував золотий фонд—і при тім з такою необачністю, що після погрому йому не зісталось більше як 250.000 фунтів (а зброю, муніцію і харчі постачали союзники в кредит на рахунок майбутньої Росії). Банкноти юденки під кінець авантури продавались на вагу, як сміття, в естонських паперових крамницях.

І що-ж діється на Північно-Західній тереторії? Хай про це розкаже сам пан Кірдецов, довірена людина ревельського міністерства. В визволеній від більшовиків території *проголошували воєнний стан, як в ворожій окупованій країні*. Це була бакханалія і це була найповніша руїна. Повсюди самосуди отаманів банд...“Армія продавала голодному населенню по нечуваних цінах американську муку, що до того-ж їй не належало, бо було куплено, паризькою Державною Радою. У Пскові Бу-

лак Балахович фабрикує підборні фальшиві банкноти Керенського. В Ямбургу, Пскові, Ідові по вулицях карають смертю людей запідозрених в симпатіях до Червоних. Вони вмирають сотнями, їх катують і потім вішають. На селі реквізують збіжжя, картоплю і худобу.

Національна Армія

А щож з армією? Вона гола, бідна, ограбована інтендантством, складеним виключно з злодіїв і дурнів. Післана союзниками в великій кількості одіж, майже вся пішла на користь боягузів в запіллі, а на фронті половина вояків носила дрантя. На 18.000 вояків приходилось 109.000 пар чобіт, тобто шість разів більше ніж треба, і все таки половина солдат їх не мала. В запіллю харчові склади були повні консервів, а солдати були голодні. Шахрай, або легкодушна іграшка в руках шахраїв, генерал Іванов, начальник інтендантства постачання, зажадав провізії на 200.000 душ в той час, коли він мав тільки 70.000 їдців: бо на фронті було 18.000 душ, що голодали і 50.000 душ мобілізованих було росташовано в запілля, де вони добре годувались. Транспорт був поганий. І тут та-ж недуга: Купили тягарові авта, але забули купити бензину! Потім купили в Копенгазі бензину, але по страшній ціні і то пізно. Таким же чином купили навіть літаків, але хоч за них заплатили гроші, їх ніколи не постачили. Ці всі надужиття були потому відкриті Ревізійною Комісією, в руках котрої після покриття армей-

ських зобов'язань армії, не зісталось нічого крім 5 мільйонів естонських марок.

Ця маленька армія обікрадених і ця велика армія злодіїв мала 53 генералів дієвої служби, між котрими фігурували бувший отаман Краснов, Ілазенап і оден тип Владимирів (його дісне ім'я Новоіребельській). Цей останній мав великий вплив і був головою політичної поліції і контррозшуку. Часом він оголошував підбірні маніфести Революційної Ради Червоної Армії. Він уложив лісту небажаних осіб що їх треба було після перемоги недопустити ввійти в Петроград. Він радив Юденичові вписати серед них і цілий уряд. Він утворив спеціальні загони з певних людей, з автами, що мали завдання від моменту входу білих у Петроград вчинити потрібний кровопуск.

Перемога і завал

Наступ почався 28-го вересня атакою з присланими Англійцями шістью танками і укоронувався успіхом. 6-го жовтня після невпинного переможного марша білі прибули до брами Петрограду, в Іатчину. Потому вони взяли Царське Село. Певний перемоги, Юденич дає наказа спішно надсилати харч для Петрограду.

Вже хмара спекулянтів і шкуродерів тиснулись до околиць Петрограду. Представник одного консерна англійських банків вже прибув на місце, щоб організувати в столиці англо-російський емісійний банк. Продавали і купували нерухомости

на Невським проспекті. Діла йшли повною ходою. Естонські марки впали, юденки підносились вгору.

Саме в ці дні Денікин наближувався до Орла і загрожував арсеналам Тули, останньому захисту Москви. Бажаючи й собі взяти участь в неминучім розділі здобичі, Фінляндія почала здаватись. Соціал-демократ Горн, член північно-західного уряду обробляв Фінляндеську громадську опінію. Фінляндія нічого більше не жаждала, крім іварантованого союзниками відшкодовання видатків походу, тобто 50 мільйонів франків: війна військовою, а діло ділом...

І зненацька на другий день 20-го жовтня після перемоги 19-го жовтня скоївся погром.

“...Більшовики показали бісовську здібність і своєю інтенсивною пропагандою і енергічною воєнною акцією вони видряпались з найтяжчого становища, в той час як наша армія ніколи не була готова... В супереч обрахункам Юденича в Петрограді не стало ніякого заколоту, ні страйку, тому що ні робітники ні демократія міста не були дійсно переконані, що Північно-Західний уряд їм принесе *Волю, Хліб і Народню Владу*. І навпаки Троцький миттю потрапив зосередити викликані звідусіль резерви і сформувати батальйони з ентузіястів, комуністів і робітників. Згідно зі свідомством головного штабу Юденича ці батальйони, моряки і курсанти бились як льви...” Пан Кирдецов, від котрого я взяв ці рядки, також говорить за непогасиму енергію Троцького. 20-го жовтня червоні розпочали наступ на Пулкову, що лежить кілька кілометрів від Петрограду.

“Після наших перших успіхів, пише далі Кирдецов, ми мали відчуття, що від цього моменту наша перемога буде легка. Це була загальна радість. При перших же поразках було як раз навпаки: команда була зовсім збентежена”. Зв'язок між частинами був злиденно недостаточний, Юденич не мав тямки, де знаходяться його різні частини. Поразка ударила його цілком несподівано.

Червоні намітили подвійний рух зачинаючи на північ біля Красноі Іорки і на південь біля Дна. 8-го листопада взято Ідов. 14-го Ямбург. Юденич кинув фронт, передавши команду Ілазенапові. Естонці, що їх дуже кортіло заключити мир з Радами, обеззброюють їх зголоднілі, деморалізовані пошарпані рештки білої армії. Чотирнадцять тисяч хорих тифом наповнюють шпиталі і цвинтарі. Інвалідів загнали до концетраційніх таборів без даху, при 20 градусів холода, або післали їх, як Негрів, працювати в лісі.

Причини

Чому такий завал? Наш автор жаліється на бездіяльність англійської флоти і несподівану активність Червоної флоти, на незавбачність Юденича, на атаку на Риу монархістичних російсько-німецьких кондотерів наймитів Бермонта Авалона, атаку, що змусила Естонців повернути свій фронт проти цього нового ворога, на суперництво білих генералів. Він наводить приклад генерала Вітренко, що, одержавши наказа перетяти в Тосно залізничну лінію між Москвою і Петроградом, замість цього

волів піти на Петроград, що-б прийти туди першим і залишив залізничний шлях цілим для підмоги викликаної Троцьким.

Без сумніву всі ті чинники мали своє значіння. Але про них ми знаємо досить, щоб зауважити ще, безпосередні причини їх і в другому змислі, також дуже важні причини і глибокі причини цього завалу білих.

Було-б просто божевіллям вірити, що невеличка армія касти (мілітарної касти) ідучи під проводом людей старого ладу, що навіть не мають довіря буржуазії, і маючи на чолі старого оздобленого відзнаками дурня з правами необмеженої влади,—армія, що веде з собою всіх зненавиджених поліцаїв свою старечу бюрократію, що йде зі своїми звичаями, що стали ще більше нестерпучими після воєнної розпусти і надужить, що ця армія може перемогти велике робітниче місто, де тисячі і тисячі бідних свідомо б'ються відразу і за своє життя і свій ідеал.

Армія Юденича, крім маленької ворожої Естонії не мала за собою нікого. Петроград мав за собою велетенський Червоний Радянський Союз. А в білих були авантюристи наймити, каста, сіре стадо солдат, що їх штовхали на бій.

А там свідомо себе революційна сила.—Тут старий Юденич, вішатель Родзянко, нікчемні Ілазенапи і Владимиров. Там Троцький, Авров; там комуністи, що втілюють юнацтво і енергію.

Нарешті своєю внутрішньою боротьбою, розбіжністю, своїми внутрішніми суперечностями, властивими капіталістичному суспільству, своїми чис-

ленними владами старого режиму, російська контр-революція непохибно наперед засуджена на невдачу, як під Петроградом, так і де-інде. Наприкінці вона мала перед собою найбільшу моральну і матеріальну силу часу: інтереси і свідомість класи, якій належить будуччина. А англійська флота не втручалась тому, що англійська робітнича опінія не стерпіла-б її втручання.

* * *

Ці події багаті наукою. Кожний зауважить, цілковите безсилля демократії в таборі контр-революції, так саме як і участь і ролю соціалістів в Північно-Західнім Уряді.

КІНЕЦЬ.

ЗА ПОЛОВИНУ ЦІНИ

Для Освіти Робітничої Кляси в "Новім Світі" дістанете:

Нарис Економічної Географії, з 44. мапами	60
Календарі "Новий Світ" з р.р. 1917-18	60
Підземне Царство, з 65 образками	50
Практична Утопія	50
Проти Смерти, оповідання М. Ірчана	50
В Бурях (М. Ірчана)	50
Царська Росія і українська справа	50
Робітничий й Гуморист. Календарі з 1913.	50
Нарис передісторичних подій, з 30 обр.	40
Ілюстрований Альманах "Новий Світ"	40
Місто в небезпеці, переклад з французького	40
Літературно-Науковий Ілюстр. Збірник	40
Ілюстрована Робітнича Читанка	35
Що є в Біблії? і християнство перед Христом	30
Розвиток людства, з 4 обр.	25
Як повстав світ? і Старий Завіт, з 22 обр.	20
Соціалізм а релігія	15
Смерть Франка, поема В. Вобинського	10
Біблія капіталіста	10
Чому позичали віру	10
Інквізиційні суди	10
Жінка і соціальне питання	10
З Історії Соціалізму, з 4 образками	10
Робітнича Читанка, часть II.	10
Відокремлення Галичини	10
Велике Місто, поезії М. Тарновського	10
Важне питання	5
(Вартість цих книжок \$8.00) Разом за \$4.00	
Книгарням і кольпортерам значний опуст	
Великі ілюстровані каталогі даром.	

Ще нині пишіть на адресу:

NOWYJ SWIT

BOX 1092

MONTREAL, QUE.,

CANADA.

В ВИДАВ. "НОВИЙ СВІТ" ДІСТАНЕТЕ:

Історія Культури	\$2.50
Короткий виклад політичної економії	2.50
Словар чужих слів	2.00
Історія боротьби віри з наукою	1.50
Історія боротьби праці за визволення	1.25
До критики політичної економії	1.25
Азбука Комунізма	1.25
Комунізм і Християнство	50
Як попи туманять нарід	50
Економічно-політично проблеми пролетарської диктатури	50
Початковий курс політичної економії	50
Рай і Поступи	40
Наука і Революція	35
Фікція нації і націонал. незалежності	35
Фабричні розговори про економію	25
Ціна крові.	25
Капіталізм і робітництво в Індії	25
Кароль Маркс, його життя і діяльність	25
Земля обітована	25
Роскази про сили природи, часть I.	20
Маркс про диктатуру пролетаріату	20
Марксизм і Дарвінізм.....	20
Перший Буквар Комуніста.....	15
Введене в національну економію	15
Розвиток соціалізму від утопії до науки	15
Комунізм і кооперація	15
Як фермер може дістати весь плід своєї праці	15
Розмова про фізику	15
Україна як об'єкт міжнародної контрревол.	10
Роскази про сили природи, часть II.	10
Як Галичан втягнули в контрреволюцію	10
Сучасне становище сільського господарства на Україні	10
Що чієм боці правда, селян. бесіда в 2. карт.	10
Американський робітник, сценічна картина з амер. життя в 3. віделонах	10
Людське суспільство в передістор. розвитку	10
Боротьба за існуванє	10
Хто такі комуністи і причта про воду	10
Третій Інтернаціоналі його істор. значінє	5
Межи людиною та машиною.....	5
Фармер і робітник	5
Диктатура пролетаріату	5
Хто такі комуністи і чого вони хочуть	5
Три Інтернаціонали	5

Замовлення шліть на адресу:

NOWYJ SWIT

Box 1092,

Montreal, Canada.

БІБЛІОТЕКА І ДРУКАРНЯ "НОВИЙ СВІТ"

Бібліотека "Новий Світ", як популярно-наукове видавництво, містить твори красної літератури і познайомлює читачів з найновішими поступами науки.

На складі книжки з усіх галузів знання

Ілюстровані каталогои висилаються даром

Кольпоторам і товариством значний опуст

Виконуються всякі роботи, які тільки входять в обсяг друкарської штуки. Для провінції виконуються і висилаються без проволоки.—Адресуйте:

NOWYJ SWIT

BOX 1092.

MONTREAL.

CANADA.

ФАРМЕРІ! ЧИТАЙТЕ СВІЙ ЧАСОПИС

'ФАРМЕРСЬКЕ ЖИТТЯ' Виходить що тижня, кожної середи у Вінніпеґу

Передплата виносить: на рік \$2.00; на півроку \$1.00

"Фармерське Життя" поміщує дуже цікаві вісти з фармерського, селянського й робітничого і організаційного та просвітнього руху у всіх країнах, новини про найважливіші світові події, цікаві статі, наукові розвідки, дописи, поради і все те що фармерам треба знати. — Ще нині пишть:

FARMER'S LIFE

Cor. Pritchard & McGregor, Sts., Winnipeg, Man.

ЧИТАЙТЕ "УКРАЇНСЬКІ ЩОДЕННІ ВІСТИ"

'У.Щ.В.' це одинока часопись в Злучених Державах, яка дійсно і щиро обороняє інтереси укр. працюючого люду і виховує в читачів клясову свідомість.

Неділішне число „Вістей" виходить на вісім сторін друку, з багатим різнородним матеріалом і з ріжними ілюстраціями.

Річна передплата 9 дол., на чверть року \$2.50. Адресуйте:

UKRAINIAN DAILY NEWS

17 East 3rd Street, New York, N.Y., U.S.A.

КОЖНИЙ

робітник і фермер повинен читати передовсім робітничі часописи! — Чому?

Бо робітнича часопись обговорює кожду подію в краю і світі лише зі становища інтересів робочого люду.

Одинокою робітничою часописею в Канаді є „УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ” що виходить в Вінніпеґу три рази на тиждень і коштує лише 4 долари на рік.

Хто читає „Українські Робітничі Вісти”, виробляє собі суцільний світогляд і може осудити кожду подію в суспільнім життю.

„УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ” виступають проти кожного лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

„УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ” доносять про робітничий рух на цілм світі, про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як свідомі робітники думають про суспільні події, хто хоче навчитися соціалістичної думки, нехай читає передовсім „УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ”. — Адреса:

“UKRAINIAN LABOR NEWS”

Cor. Pritchard & McGregor Sts., Winnipeg, Man.

В кожній робітничо-фермерській хаті повинен бути ілюстрований місячний журнал для укр. молоді:

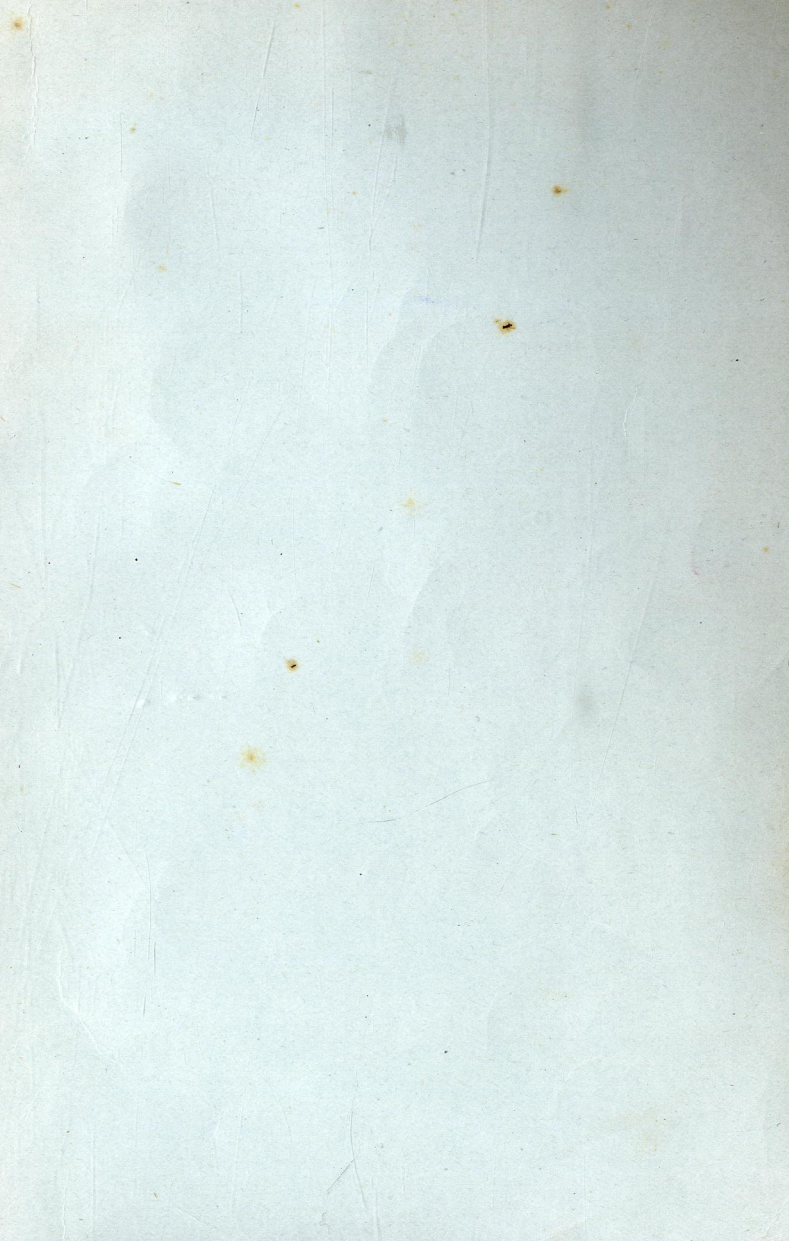
“СВІТ МОЛОДІ”

Орган Секції Молоді ТУРФДім. Виходить в Вінніпеґу. Річна передплата викосить 50д. — Адреса:

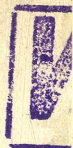
THE YOUTH'S WORLD

Cor. Pritchard & McGregor Sts.

Winnipeg, Man.

3,84
Зап. (1986)

5037

7637

ОР СЕРЖ

МІСТО В НЕБЕЗПЕЦІ

ВИДАВНИЦТВО "НОВИЙ СВІТ"